

Digitalt særtryk af

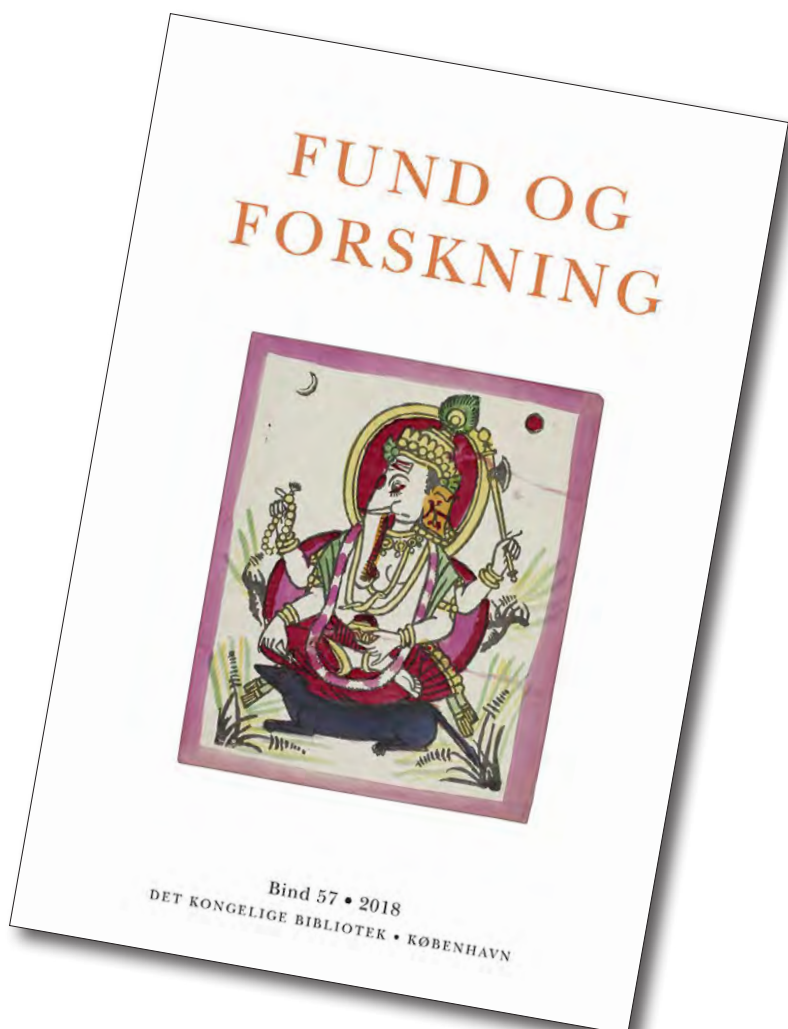
FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 57

2018



FUND OG FORSKNING

Bind 57

2018

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 57
2018



With summaries

KØBENHAVN 2018
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 249.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 77.

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:

Jakob K. Meile

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår 'double blinded peer-review' for at kunne antages. Undtaget fra denne norm er dog artiklerne under 'Mindre bidrag', der typisk har debatterende eller samlingsoplysende karakter.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 200 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-150-3

SÆLSOMME BERETNINGER I LÆGEN OG ANATOMEN THOMAS BARTHOLINS SKRIFTER

AF

JESPER BRANDT ANDERSEN

“De tilfælde, som jeg har set, kan jeg berette som sande – for de øvriges vedkommende må læseren forlade sig på andres og ikke på min autoritet.”¹

INDLEDNING

Lægen og anatomen Thomas Bartholin (1616-1680) er en af Danmarkshistoriens berømteste læger. Som professor i anatomi og medicin og leder af Anatomihuset i København løftede han i midten af 1600-tallet det lægevidenskabelige fakultet ved Københavns Universitet fra anonymitet til historisk høj international anerkendelse. Fra at have været et fakultet, som de danske lægestuderende rejste væk fra, blev det i løbet af få år forandret til et, som de udenlandske studerende søgte hen til.²

Mest berømt er Bartholin for sin banebrydende udforskning af lymfekarsystemet i perioden 1649-1654. I 1652 påviste han som den første mælkebrystgangen på et menneske.³ Samme år påviste han som den

¹ Brev fra Thomas Bartholin til vennen og kollegaen Guy Patin (1601-1672) i Paris 29. august 1662 i Thomas Bartholin: *Epistolarum Medicinalium* (Medicinske Breve, herefter forkortet *Epist. Med.*), 2, København 1667, Cent. 3, Epist. 84: De mirabilibus in partibus humanis (Om forunderligheder ved menneskelige fødsler), s. 357-359. Citatets latinske tekst lyder: “Qvæ vidi, pro veris narrare possum, in cæteris Lector stabit aliorum, non mea, autoritate.” Tak til Niels W. Bruun for adgang til engelsk oversættelse af dette brev.

² Blandt Bartholins egne udenlandske elever og prosektorer kan nævnes tyskerne Michael Lyser (1626-1659) og Martin Bogdan (1630-1679) og polakken Georg Seger (1629-1678).

³ Thomas Bartholin: *De lacteis thoracis in homine brutisq; nuperrimè observatis, Historia Anatomica* (En anatomisk beretning om brystgangene, som for ganske nylig er iagttaget hos mennesket og dyrene), København 1652. Dansk oversættelse ved G. Tryde: Skrifter om Opdagelsen af Lymfekarsystemet i Udvalg. *Klassisk dansk Medicin*, 3, København 1940, s. 1-76.

første lymfekarrene på et dyr (en hund) og navngav disse kar,⁴ og i 1654 påviste han lymfekarrene på et menneske.⁵

Men også på en lang række andre områder var Bartholin en videnskabelig pionér.⁶ Han var den første til at udgive en anatomibog, der støttede englænderen William Harveys kontroversielle opdagelse af blodkredsløbet, den første til at udgive en videnskabelig afhandling om aneurismer (udvidelse eller udposning af en pulsåre forårsaget af en svaghed i karrets væg), den første til at give en udførlig beskrivelse af bugspytkirtlen og dens nyfundne udførselsgang, den første til at beskrive, afbilde og navngive hjernens *fissura sylvii*, den første dansker til at udgive en videnskabelig afhandling om et pædiatrisk emne (en difteriepidemi blandt børn i Syditalien), den første til at udgive en bog om selvlysende fænomener hos levende organismer, den første til at beskrive det pædiatriske misdannelsessyndrom Bartholin-Pataus syndrom (trisomi 13), den første til at beskrive nedkølingsbedøvelse, den første efter italieneren Marcello Malpighi til at publicere dennes opdagelse af lungekapillærerne, den første til at skrive bøger om bibelsk medicin og den første til at beskrive vigtigheden af faget patologisk anatomi. Desuden udgav Bartholin Danmarks første farmakopé, han var hovedkraften bag Danmarks første medicinalforordning, og han var mod slutningen af sit liv udgiver og redaktør af verdens første lægevidenskabelige tidsskrift *Acta Medica & Philosophica Hafniensia* (Medicinske og naturfilosofiske beretninger fra København). Ydermere var Bartholin lærer, mentor og inspirator for en anden af Danmarkshistoriens berømteste naturvidenskabsmænd, anatomen, geologen og teologen Niels Stensen (1638-1686).

Efter en næsten 10 år lang videnskabelig dannelsesrejse til Europas førende universiteter inden for lægevidenskaben, vendte Bartholin i 1646 hjem til Danmark og var fra 1649 til sin død professor i anatomi og medicin, fra 1656 tillige det lægevidenskabelige fakultets dekan og i alt fire gange universitetets rektor. Foruden forskning, undervisning, et

⁴ Thomas Bartholin: *Vasa Lymphatica, Nuper Hafniæ in Animantibus inventa, Et Hepatis exsequiæ*, København 1653. Dansk oversættelse ved G. Tryde 1940: Lymfekarrene, der for nylig i København hos dyr er opdaget og leverens skrinlæggelse, s. 77-119.

⁵ Thomas Bartholin: *Vasa Lymphatica in Homine nuper inventa*, København 1654. Dansk oversættelse ved G. Tryde 1940: Lymfekarrene, der for nylig er påvist hos mennesket, s. 161-198.

⁶ For en gennemgang heraf se: Jesper Brandt Andersen: *Thomas Bartholin. Lægen og anatomen. Fra enhjørninger til lymfekar*, København 2017.



Ill. 1. Titelkobberet til første bind af Thomas Bartholins *Historiarum Anatomicarum Rariorum* (Sjældne medicinske beretninger), København, Amsterdam og Haag 1654. Værket består af i alt 6 centurier med hver 100 beretninger. Andet og tredje bind, der ligesom det første indeholder to centurier, udkom i 1657 (København og Haag) og 1661 (København). Beretningerne har et oplysende og underholdende indhold, som spænder over en bred vifte af medicinske emner og var meget populært i samtiden. Mange af de sælsomme overleverede beretninger, som Bartholin er blevet kritiseret for at udgive, findes i dette værk. Kobberstik af Albert Haelwegh (1620-1673). Portrættet af den 35-årige Thomas Bartholin er genbrug af portrættet fra siden efter titelkobberet i Bartholins tredje reviderede udgave af faderens anatomibog, *Anatomia Reformata* (Den forbedrede anatomibog), Leiden 1651, og har et bortkommet olieportræt udført af Karel van Mander (1609-1670) som forlæg. Det Kongelige Bibliotek.

væld af administrative opgaver samt 8 børn efterlod Bartholin sig ved sin død en af sin tids største litterære produktioner på henved 80 værker,⁷ hvortil skal lægges manuskripterne til en lang række uudgivne værker, som gik op i flammer under branden af hans herregård Hagedstedgård ved Holbæk i 1670. Blandt de publicerede værker var 3-binds værket *Epistolarum Medicinalium* (Medicinske breve) med i alt 400 af Bartholins breve til og fra Europas lærde gennem en periode på 25 år fra 1639-1664. Yderligere 300 breve fra tiden efter 1664, som ifølge Bartholin omhandlede en mangfoldighed af medicinske og naturhistoriske emner

⁷ For den fuldstændige liste se Brandt Andersen 2017, tillæg 2, s. 398-402 og H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, 1, København 1924, s. 276-290.

såvel som hans svar indeholdende mange iagttagelser, var klargjort til publikation, men gik til ved den nævnte brand.⁸

Som mange af sin samtids videnskabsfolk var Bartholin en sand polyhistor med en bred vifte af interesseområder. Udover sit hovedfag medicin interesserede han sig også for andre naturvidenskabelige fag som botanik, zoologi, fysik, kemi, geologi og astronomi, men i høj grad også for humanistiske fag som teologi, filosofi, filologi, oldforskning, etnografi og arkæologi, og foruden bøger om medicinske emner udgav han blandt andet bøger om enhjørninger, armringe i oldtiden og kometer. Som sin onkel, lægen og oldforskeren Ole Worm (1588-1654), sin fætter, lægen Henrik Fuiren (1614-1659), Frederik 3. (1609-1670) og mange andre af tidens lærde opbyggede Bartholin en naturaliesamling, hvis genstande repræsenterede mange af disse interesseområder.

FORMÅL

Spredt rundt i mange af Thomas Bartholins værker støder man på sælsomme beretninger, som kan være vanskelige for en nutidslæser at forstå. Det drejer sig især om værket om sjældne medicinske beretninger, *Historiarum Anatomicarum Rariorum*, som udkom i 3 bind (København, Haag og Amsterdam 1654, København og Haag 1657 og København 1661) med hver to centurier, dvs. i alt 600 beretninger, men også i for eksempel de to udgaver af værket om nye iagttagelser vedrørende enhjørningen, *De Unicornu Observationes Novae* (Padova 1645 og Amsterdam 1678), de fire reviderede udgaver (Leiden 1641, 1645, 1651 og 1673) af faderen Caspar Bartholins anatomibog, *Anatomicae Institutiones Corporis Humani* (Den menneskelige krops anatomiske indretning) (Wittenberg 1611), den nye afhandling om usædvanlige fødselsveje hos mennesket, *De Insolitis Partus Humani Viis Dissertatio Nova* (København 1664), ovennævnte brevsamling og lægevidenskabelige tidsskrift, ja sågar i Bartholins skrifter om hans udforskning af lymfekarsystemet finder man den slags beretninger.

Som der skal gives eksempler på i det følgende, angreb flere af Bartholins samtidige udenlandske kolleger ham for manglende dømmekraft

⁸ Thomas Bartholin: *De Bibliothecæ Incendio Dissertatio ad Filios* (Afhandling til sønnerne om branden i biblioteket), København 1670, s. 64-66. Engelsk oversættelse af nævnte værk ved Charles D. O'Malley: *Thomas Bartholin. On the Burning of his Library and On Medical Travel*, Kansas 1961, s. 24. Se endvidere Brandt Andersen 2017, s. 286.

på grund af disse beretninger, og hans elever opfordrede ham i flere tilfælde til at fjerne dem fra sine skrifter for ikke at skade sit videnskabelige omdømme. Senere tiders medicinhistorikere fra især slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet har ligeledes med henvisning til de sælsomme beretninger kritiseret Bartholin for vidtløftighed, nai-vitet og mangel på kritisk sans.⁹

Selv for en nutidig læser med indsigt i datidens forhold, anskuelser, vi-den og verdensbillede resterer der en kategori af Bartholins beretninger, som fremdeles vækker undren og igen og igen rejser spørgsmålet: Kan det virkelig have sin rigtighed, at en så velbegavet, indsigtfuld, belæst og erfaren videnskabsmand som Bartholin, der på mange områder var århundreder forud for sin tid, selv troede på den slags historier?

Det mest logiske svar på dette spørgsmål ville nok være: Ja, naturligvis troede Thomas Bartholin på, hvad han selv skrev. Hvorfor skulle han ellers skrive det? At påstå noget som helst andet ville være at vurdere ham og hans forfatterskab på nutidige præmisser og udvise mangel på historisk indsigt og forståelse. Imidlertid kunne man med lige så stor ret gå i den modsatte grøft og tage Bartholin på ordet: "Vi tror ikke mere, end hvad vi kan tage og føle på med hænderne og se med vore øjne."¹⁰

Men som denne artikel, der vil forsøge at besvare spørgsmålet, viser, er der alt for meget på spil hos Thomas Bartholin til, at man kan drage nogen af disse simple konklusioner. Ligeledes er det artiklens formål at forsøge at forklare, hvad det var, der drev Bartholin til at bringe disse beretninger og i mange tilfælde udvise modvilje mod at korrigere dem eller fjerne dem fra sine skrifter. I det følgende gives et bredt udsnit af eksempler på den nævnte slags beretninger i de nævnte skrifter. Herefter

⁹ Se f.eks. C.C.A. Gosch: *Udsigt over Danmarks zoologiske Literatur*, 2. afdeling, 1. bind, København 1873., s. 65-66, 75 og 133-136, P.L. Panum: Bidrag til Kundskab om vort medicinske Fakultets Historie med Hensyn til dets Betydning for Naturvidenskabernes og Lægevidenskabens Udvikling i Danmark fra Frederik den 3dies Tronbestigelse indtil Frederik den 5tes Død (1648--1766) – *Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation*, København 1880, s. 28-29, H.C. Bering Liisberg: *Kunstammeret. Dets Stiftelse og ældste Historie*, København 1897, Julius Petersen: *Bartholinerne og kredsen om dem*, København 1898, s. 57, Thal Jantzen: Af Thomas Bartholins "anatomiske Historier". Særtryk af *Bibliotek for Læger*, 8. række, bind 5, 1904, s. 1-48, E. Ingerslev: *Fragmenter af Fødselshjælpens Historie*, 2, København 1907, s. 329 og 335 og Vilhelm Maar: Mindetale holdt paa Universitetet paa 300-Aarsdagen for Thomas Bartholins Fødsel – Thomas Bartholin 1616 – 20. Oktober – 1916. Mindeskrift paa 300 Aarsdagen for hans Fødsel. Særtryk af *Ugeskrift for Læger*, 1916, s. 7-8.

¹⁰ G. Tryde 1940, s. 15.

følger et afsnit med analyse og perspektivering, inden artiklen afsluttes med en konklusion.

BERETNINGER

Et balsameret lig med vækst af hår og negle gennem 24 år

I første kapitel i 3. del af sin reviderede udgave fra 1641 af sin fars anatomibog beskriver Thomas Bartholin menneskets hår, som han opfatter som en slags ekskrementer, der dannes ved en form for fordampning i huden ud fra væsker, der dannes af svedkirtlerne.¹¹ Derfor er der ifølge hans forklaring meget behåring på de steder af kroppen, hvor der er mange svedkirtler, f.eks. i armhulerne og i skridtet. I modsætning til mange af tidens andre anatomer mener han ikke, at hårvæksten er afhængig af tilførsel af næringsstoffer gennem blodet eller på anden måde. Til støtte for dette synspunkt nævner han, at hår og negle vokser fint på affældige og hensygnende personer. De vokser hele livet igennem, og jo oftere de klippes, desto hurtigere vokser de ud igen. Selv på døde, f.eks. tyve, der er skåret ned fra galgen, vokser hår og negle.

For yderligere at underbygge denne observation henviser Bartholin på dette sted til en beretning, som den franske feltkirurg Ambroise Paré (1510-1590) bringer på de sidste tre sider i sit kirurgiske samleværk *Opera Chirurgica*,¹² som udkom i Frankfurt i 1594. Her fortæller Paré, at han i sit hus gennem 24 år havde opbevaret et balsameret lig, på hvilket hår og negle voksede ud, så ofte de blev klippet. Omend Paré både i sin egen tid og på Bartholins tid var kendt og respekteret som de franske kongers livlæge og førende kirurg og som en pionér inden for kirurgiske teknikker og feltkirurgi, så var han også i lærde kredse berygtet for sin hang til vidtløftigheder, hvilket f.eks. blev påpeget af Paris' mest indflydelsesrige anatomiprofessor på Bartholins tid og Bartholins hårdeste kritiker, Jean Riolan den yngre (1577-1657).¹³ En anden af Bartholins kritikere, den gamle professor i medicin ved Nürnbergeruniversitetet i Altdorf, Caspar Hofman (1572-1648), der ligesom Riolan var af den

¹¹ Caspar Bartholin: *Institutiones Anatomicae, Novis recentiorum opinionibus & observationibus, quarum innumere hactenus editae non sunt, figurisque auctae ab Auctoris Filio Thoma Bartholino* (Lærebog i anatomi, forøget med nutidige lægers synspunkter og iagttagelser, hvoraf adskillige hidtil ikke har været udgivet, samt udstyret med illustrationer af forfatterens søn Thomas Bartholin), Leiden 1641, s. 241-246.

¹² Nævnte værk, s. 849-851.

¹³ Gosch 1873, s. 65.

gamle skole, som sværgede til lægekunstens antikke faderskikkelser Hippokrates og Galen og var imod næsten al nytænkning, fremsatte i sine medicinske læresætninger i 6 bøger (*Institutionum medicarum libri sex*, Lyon 1645) i alt 44 kritikpunkter imod Bartholins anatomibog,¹⁴ og et af dem (nr. 28) er netop en henvisning til, at Bartholin bringer Parés beretning, som Hofman, der selv mente, at hårvækst er afhængig af tilførte næringsstoffer fra blodet,¹⁵ betegner som latterlig.¹⁶ Bartholin lyttede dog ikke til kritikken, men fortsatte med at bringe beretningen i alle de følgende tre reviderede udgaver af anatomibogen, senest i 4. udgaven fra 1673.¹⁷

Fødsel gennem munden

I sin tredje reviderede udgave af faderens anatomibog fra 1651 har Bartholin under kapitlet om mavesækken tilføjet en henvisning – ganske vist som et eksempel, der ligger uden for naturens intentioner – til en overleveret beretning fra fyrsterne af Anhalts livlæge Philip Salmuth (1571-1626) om et foster, der efter befrugtning og udvikling i mavesækken fødtes gennem munden ved brækning.¹⁸ Salmuth var berygtet for sin lettroenhed.¹⁹ Beretningen med titlen “Infans per os exclusus” (barn udskilt gennem munden) bringes i hans posthumt udgivne *Observationum Medicarum Centuriae Tres* (Medicinske iagttagelser i tre centurier), Braunschweig 1648.²⁰ Ifølge et “pålideligt øjensvidne” havde en ung gift kvinde født et fingerlangt foster gennem munden. Nabokonerne havde begravet det, men da øvrigheden fik nys om sagen, gravede man det op igen for at undersøge det og konstaterede, at det drejede sig om et velskabt foster. Den imbecile kvinde havde fortalt, at hendes mand havde haft samleje med hende gennem munden, og at hun ikke havde været bekendt med anden måde at have samleje på, før hun var blevet belært af en af nabokonerne. Ingen af nabokonerne havde dog troet på historien, før sandheden nu havde vist sig.

¹⁴ Hofmans nævnte værk, s. 226-230.

¹⁵ Samme sted, s. 66.

¹⁶ Samme sted, s. 229 og Gosch 1873, s. 65.

¹⁷ 1. udgaven 1641, s. 241, 2. udgaven 1645, s. 220, 3. udgaven 1651, s. 303, 4. udgaven 1673, s. 452.

¹⁸ Nævnte værk, s. 59.

¹⁹ Gosch 1873, s. 75.

²⁰ Nævnte værk, Cent. 3, nr. 94, s. 156-157. Følgende referat er gengivet efter Ingerslev 1907, s. 330.

Bartholins henvisning til Salmuths vidtløftige beretning blev bemærket af Riolan i Paris, som tog den med blandt sine mangfoldige andre kritikpunkter af den nævnte udgave af den bartholinke anatomibog i sine *Animadversiones secundae ad Anatomiam reformatam Thomae Bartholini* (Yderligere bemærkninger til Thomas Bartholins forbedrede anatomibog), Paris 1653. Her kalder Riolan Salmuths beretning absurd og Bartholins henvisning til den latterlig og ufattelig, og han tilføjer: “Men Bartholin er ligeglad med, om det, som han overtager fra andre, er rigtigt eller forkert, når blot han kan fylde sin anatomibog op med den slags vrøvl og uvederhæftige historier.”²¹

Bartholin tog imidlertid ikke kritikken det mindste til efterretning. I tredje bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum*, København 1661, gentager han beretningen fra Salmuth og erklærer: “Om denne afskyelige histories sandhed tør jeg ikke tvivle, fordi Salmuth bevidner at have skrevet den af efter et brev til Johannes Komeler fra sin slægtning og landsmand Gottfried Hoffmann, der dengang boede i huset hos konsulen i den by, hvor dette skete, så han var et troværdigt øjenvidne. Dagligt hænder mange ting, vi må fordømme, men alligevel bør tro. Hvorfor kan så denne historie ikke være pålidelig?”²² Bartholin argumenterer med, at selvom livmoderen er det ideelle organ for befrugtningen, fosterets udvikling og fødslen, er der “dog ikke noget i vejen for, at fosteret kan dannes i en hvilken som helst legemshulhed”, herunder mavesækken, når blot dette sted kan tage imod sæden og tilbyde fosteret den nødvendige varme, husly og karforsyning: “Hvem vil så kunne nægte, at også et vildfarent foster på dette fremmede sted, kan iklædes den hinde, inde i hvilken det så i tidernes løb kan trives i dette sit ny hjem. Thi sikkert er det ikke af uterus, men af sæden i genital fermentation, at fosteret skabes.”²³

Bartholin supplerer Salmuths beretning med en tilsvarende fra dyreriget:

“Om en kat har min berømte broder Albert Bartholin [(1620-1663), rektor på Frederiksborg Skole] en lignende beretning. Den var gravid og opbrækkede sine killinger i en ejendom i Frederiksborg til forbavelse for de tilstedeværende og forløstes på den måde. At de var slugt

²¹ Nævnte værk, s. 15. Citeret efter Brandt Andersen 2017, s. 220. Se endvidere Gosch 1873, s. 75.

²² Nævnte værk, Cent. 5, Hist. 98: Felis per os pariens (Kat føder gennem munden), s. 180-183. Citeret efter Thal Jantzen 1904, s. 5.

²³ Samme sted. Citeret efter Thal Jantzen 1904, s. 6.

i forvejen, eller at de kom ud af bugen, var der ingen af de tilstedeværende nysgerrige, der iagttog. De er rede til med ed at bevidne, at sagen virkelig er gået til, som skildret. Hvem, der har lyst, kan jo tro det. Om andre i fremtiden skulle være mindre tilbøjelige til at tro det, vil det ikke have nogen betydning. I denne henseende har enhver sin frie vilje, og vi udøver intet tyranni over iagttagelserne. Ej heller bør dog på den anden side folk udpipes, som beretter, hvad de har set eller hørt, lige så lidt som folk, der ud fra beretninger, der stammer fra troværdige, uafhængigt og omhyggeligt gransker grunden til de sjældne ting.”²⁴

I sin ovennævnte bog fra 1664 om usædvanlige fødselsveje hos mennesket bringer Bartholin et helt kapitel om fødsler gennem munden, hvor både Salmuths beretning og beretningen om kattekillingerne gentages,²⁵ og i 1673 i den fjerde reviderede udgave af anatomibogen har Bartholin stadig henvisningen til Salmuths beretning med i uændret form.²⁶

Hamborg-lægen Slegel, der blev slået omkuld af et lig og døde af skræk

Da Thomas Bartholin i begyndelsen af 1652 sammen med sin assistent Michael Lyser havde påvist de nyopdagede lymfekar på adskillige levende hunde, ønskede han at udvide opdagelsen til mennesker. I sit skrift om opdagelsen af lymfekarrene hos dyr skriver han: “Imidlertid hverken kunne eller burde jeg slå mig til ro med, hvad jeg havde opdaget, førend jeg havde draget også menneskelig med ind i mine overvejelser. Thi æren for en opdagelse er mindre, hvis den ikke udvides til at omfatte alle arter af levende væsener. Den forøges umådeligt, når den også omfatter menneskets organer, hvilket i høj grad ville bidrage til dens fremtidige betydning.”²⁷

Problemet var, at Bartholin i sagens natur ikke kunne dissekere levende mennesker, og erfaringerne fra dissektioner på dyr var, at de fine lymfekar var meget vanskelige at finde efter dødens indtræden. Løsningen måtte derfor være at dissekere et menneske så hurtigt som muligt efter dødens indtræden, hvilket bedst kunne arrangeres på en hængt forbryder. Her opstod imidlertid det andet problem, at man på

²⁴ Samme sted.

²⁵ Thomas Bartholin: *De Insolitis Partus Humani Viis Dissertatio Nova*, København 1664, kapitel 9: Ex ore nativitas (Fødsel gennem munden), s. 55-64.

²⁶ Nævnte værk, s. 80.

²⁷ G. Tryde 1940, s. 100.



Ill. 2. Hamborg-lægen Paul Marquart Slegel (1605-1653), om hvem der verserede det rygte, at han faldt omkuld og døde af skræk, da liget af en hængt forbryder, som han dissekerede, pludselig bevægede sig. Olie på lærred, 90 × 65 cm. Kunstner og datering ukendt. Friedrich-Schiller-Universität Jena: Kustodie.

Bartholins tid nærrede en reel frygt for, at ligene af hængte forbrydere, der jo ikke var døde af sygdom, ville vågne op igen, hvis man påbegyndte dissektionen, mens liget endnu var varmt:

“Jeg nærer ingen tvivl om, at de [lymfekarrene] er lettere at finde på et friskt menneskelig, som endnu er varmt lige efter hængningen. Hos en kvinde, som jeg for nylig åbnede, var varmen endnu ikke helt forsvundet. Friskere er der vist ingen, som holder af at gå i gang med dem. Sporene skræmmer, og vi frygter for, at de skal leve op igen. Riolan refererer adskillige eksempler på, at der er dem, der er kommet til live igen efter at være bragt til *Theatrum Anatomicum*. I de allersidste år har der mand og mand imellem i Oxford gået et rygte om noget lignende, og i selve denne vinter faldt Hamborg-lægen Slegel fuldstændig sammen, fordi han, da han satte kniven i en forbryder, der lå på anatomibordet, med rædsel så, at han rørte sig.”²⁸

Ifølge historien faldt Hamborg-lægen Paul Marquart Slegel (1605-1653) ikke blot sammen ved synet af det vågnede lig, men døde 2-3 uger senere af chokket. Historien skulle dog vise sig ikke at holde vand. Bartholins afhandling udkom 1. maj 1653. Michael Lyser var kort tid efter på besøg i Hamborg hos Slegels nære ven, embedslægen

²⁸ Samme sted, s. 103-104.

Johannes Placcius (1605-1656) og havde medbragt et eksemplar af Bartholins afhandling. Om besøget skriver Lyser i et brev til Bartholin fra Wittenberg 15. juni 1653:

“I Hamborg gav jeg den samme afhandling til Dr. Placcius til gennemlæsning. Han var meget tilfreds med alt og læste den igennem to gange. Kun bemærkningerne om salig Slegel brød han sig mindre om. Han gav sit højtidelige ord på, at rygtet, der har cirkuleret, er usandt [...] Det var på tredjedagen efter hængningen, at Slegel satte sin dissektionskniv til forbryderens krop; hvordan, spørger jeg, kunne nogen rester af liv være forblevet gemt så længe? Salig Slegel havde tidligere klaget over dårligt helbred, og dagen efter han startede dissektionen, begyndte han at bukke under for en ondartet feber med udslæt, som slog ham ihjel på den syttende dag. Placcius gav derfor det venlige råd, at De ved lejlighed retter den passage, så ingen kunne anklage Deres Højhed for usandhed.”²⁹

Da en anden af Bartholins elever, Henrik Møinichen (1631-1709), året efter besøgte Hamborg, kunne han i et brev til Bartholin fra Augsburg bekræfte indholdet i Lysers brev:

“Lægerne i Hamborg, i særdeleshed embedslægen Dr. Johannes Placcius, fortalte mig, at Deres Højhed gjorde fejl i at drage den slutning, at den strålende Slegel døde af skræk [...] Placcius fastholdt højtideligt, at Slegel var død af en ondartet feber. Han sagde, at rygtet om, at bestyrtelse havde forårsaget hans død, var blevet opdigtet af ondsindede folk, og at ingen havde observeret tegn på selv den mindste bevægelse fra liget under dissektionen. Denne mand, Placcius, sagde, at han havde videregivet disse oplysninger til den udmærkede Michael Lyser, og at han havde bedt ham om at gøre Deres Højhed opmærksom på dem i et brev. Hvad end sandheden er, cirkulerer rygtet om, at han døde af skræk, stadig blandt indbyggerne i Hamborg, men alle lægerne kender historien og er enige om, at dødsårsagen var en ondartet feber.”³⁰

På trods af den umiskendelige opfordring fra sine elever og Placcius til at få historien rettet til den sande version ventede Bartholin ganske længe med at gøre det, og så gjorde han det endda kun delvis. Det skete først i 1670 i samleværket med hans egne og andre forfatteres opdagelser inden for lymfekarsystemet, *Opuscula nova anatomica De lacteis thoracis*

²⁹ *Epist. Med.*, 1, 1663, Cent. 2, Epist. 25: De Anatome Helmstadiana (Om dissektionen i Helmstädt), s. 481-485. Citeret efter Brandt Andersen 2017, s. 198.

³⁰ Samme sted, Epist. 50: De Lymphaticis, morte Slegelij etc. (Om lymfekarrene, Slegels død med mere), s. 567-571. Citeret efter Brandt Andersen 2017, s. 198-199.

et lymphaticis vasis (Nye anatomiske skrifter om brystgangene og lymfekarrene), som udkom i København, Amsterdam og Frankfurt. Her er dødsårsagen rettet til den rigtige, men som et nyt krydderi på historien slår liget nu slet og ret Slegel til jorden med en ørefigen.³¹

“I de senere år har der i Oxford verseret rygter om noget lignende, og selve denne vinter skal Hamborg-anatomen Slegel være faldet syg omkuld, fordi han, da han satte kniven i en forbryder, der lå på anatomibordet, til sin rædsel så, at liget bevægede sig. Men i virkeligheden blev denne mand, som var skabt til at kaste glans over anatomien, slået ihjel af en ondartet feber til stor skade for den medicinske republik. Det skete adskillige uger efter, at ligets arm, som var bøjet tilbage og nu rettede sig ud, havde stukket ham en ørefigen, hvilket er bevidnet af Johann Daniel Major i hans *Anat. Chill.* § 25 kap. 2.”³²

I sit skrift om medicinske rejser, *De Peregrinatione Medica*, som udkom i København i 1674, begrænser Bartholin sig til følgende beskrivelse: “[...] hånden på et dissekeret kadaver kastede rædsel over Slegel.”³³

I skriftet om opdagelsen af lymfekarrene hos dyr giver Bartholin sin forklaring på skindøde hængte forbrydere: “Åndedrættet kaldes nemlig let tilbage, såfremt aflukningen – enten det nu er bøddelens skyld, eller på grund af forbening af larynxbrusken – ikke har været komplet, hvis liget enten vaskes i varmt vand, som skik og brug er, eller det pirres blot ved en ringe irritation med kniven.”³⁴

En hane og en kone, der lægger æg

Som professor i anatomi og leder af Anatomihuset i København blev Thomas Bartholin 10. april 1651 af Frederik 3. beordret ned i den kongelige hønsegård, hvor der befandt sig en hane, som, man mente, havde lagt et æg, der var mindre end et hønseæg og større end et dueæg. Bartholins opgave var at dissekere hanens ædlere dele, så man kunne få afgjort, om hanen vitterlig fra naturens hånd var udstyret med de nødvendige æglægningsorganer.

Bartholin fandt i sagens natur hverken æggestokke, æggeledere, livmoder eller noget, der lignede, men helt normale hanlige kønsorganer. For ikke at falde i unåde hos kongen og hans embedsmænd, der på det

³¹ Nævnte værk, s. 94. Citeret efter Brandt Andersen 2017, s. 199.

³² Det har ikke været muligt at verificere den nævnte reference.

³³ O'Malley 1961, s. 53.

³⁴ G. Tryde 1940, s. 104.

bestemteste mente, at ægget var lagt af hanen, lod Bartholin imidlertid spørgsmålet stå åbent med en forklaring om, at gammel rådnende sæd i hanen måske kunne have dannet ægget, og han udpegede en udvidelse på hanens tarm, hvor ægget måske kunne have ligget. Bartholin afgiver beretning om hændelsen i første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* i 1654³⁵ og omtaler den desuden i et brev til professor i logik og fysik i Groningen Martin Schoock (1614-1669) 15. juli 1662.³⁶ Selvom det ikke var ualmindeligt for videnskabsfolk på Bartholins tid at gå på kompromis med sin overbevisning for ikke at falde i unåde hos magthaverne,³⁷ modtog Bartholin tre år efter sin beretning om hændelsen et brev fra sin gode ven lægen Ludwig Kepler (1607-1663) i Lübeck dateret 2. oktober 1657. Kepler havde læst Bartholins beretning og stillede ham nu spørgsmålet: "Jeg er ikke helt klar over, om du virkelig mener, at en hane kan lægge æg, eller om jeg snarere skal tro, at du har skrevet derom af hensyn til hoffet?"³⁸ Bemærkelsesværdigt er det, at Bartholin valgte at publicere indholdet af dette brev i Frederik 3.s levetid med mulighed for at den naturvidenskabeligt og litterært interesserede konge kunne finde på at læse det, men lige så forståeligt er det, at han ikke valgte at offentliggøre sit svar, hvis Kepler da nogen- sinde modtog et. Med til historien hører, at det på Bartholins tid var en udbredt opfattelse, også blandt lærde folk, at gamle haner kunne lægge æg, af hvilke der kunne udrukes en såkaldt basilisk, reptilernes konge (græsk, *basileos* = konge), et særdeles giftigt, drageagtigt fabeldyr med vinger og udseende som en blanding mellem en drage og en slange eller en hane og en slange.

³⁵ Nævnte værk, Cent. 1, Hist. 99: Galli ovipari Anatome (Dissektion af en æglæggende hane), s. 162-165.

³⁶ *Epist. Med.*, 3, 1667, Cent. 3, Epist. 52: De Scriptis Schoockianis. De Gallo Oviparo (Om Martin Schoocks skrifter. Om den æglæggende hane), s. 212-215. Se endvidere Axel Garboe. Thomas Bartholin. Et Bidrag til dansk Natur- og Lægevidenskabs Historie i det 17. Aarhundrede. *Acta Historica Scientiarum Naturalium et Medicinalium Vol. V*, 1, København 1949, s. 110-112 og samme forfatter: Om Fabeldyret Basilisken. *Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke*, 3, 8, 1917, s. 17-30 samt Brandt Andersen 2017, s. 163-165.

³⁷ Som et andet eksempel omtaler Bartholin i sit skrift om usædvanlige fødselsveje hos mennesket, at Jean Riolan i sin *Antropographia*, Paris 1618, for ikke at afvise hofsladder- en omtaler en graviditet uden for livmoderen hos den franske dronnings vaskepige, selvom han ifølge kollegaen Guy Patin (1601-1672) ikke selv troede på historien. Se Ingerslev 1907, s. 330-331.

³⁸ *Epist. Med.*, 1663, 1, Cent. 2, Epist. 92: De Lue Regiomontana & Basilico (Om epidemien i Königsberg og om basilisken), s. 704-707. Citeret efter Garboe 1949, s. 112.

Bartholin havde i 1645 i 1. udgaven af *De Unicornu Observationes Novae* omtalt og afbildet dette fabeldyr, og i 1661 omtaler han i tredje bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* Keplers interesse for dyret og udtrykker sin egen skepsis over for dets eksistens: “Til de gamle sagn om basilisken vil jeg ikke føje noget, fordi vi forventer dette emne udførligt og grundigt afhandlet af Ludwig Kepler, en søn af den store matematiker Johannes Kepler. En kylling, der ligner en basilisk, som han fandt i et æg i Königsberg, har foranlediget ham til at behandle denne materie. Jeg har på min rejse hist og her set basilisker, men de var enten vanskabninger eller skabt kunstigt.”³⁹

Bartholins skepsis var dog tilsyneladende ikke større, end at han mange år senere i apoteker Johann Gottfried Beckers (1639-1711) officin i Købmagergade i København deltog i et forsøg på udrugning af et andet formodet haneæg for at se, om der ville komme en basilisk eller en slange ud af det, men ingenting skete.⁴⁰

Som en sidste krølle på historien kan nævnes, at Bartholins kollega, lægen, anatomen og botanikeren Simon Paulli (1603-1680), som havde overværet Bartholins dissektion af den celebre hane i Frederik 3.s hønsegård, sikrede dens udødeliggørelse ved at præparere dens skelet til Frederik 3.s Kunstkammer, hvor det i kammerets inventarium, som blev udarbejdet af Thomas Bartholin i samarbejde med de to gehejmeråder Corfitz Trolle (1628-1684) og Enevold Parsberg (1630-1689) i perioden april 1673 til august 1674,⁴¹ beskrives med den forbeholdne formulering: “Skeleton af en hane, som meenis at haffve gjort et Eg.”⁴² Andetsteds i inventariet nævnes “Adskillige hane Eg som sigis.”⁴³

Ligeledes i første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* finder man en beretning af samme støbning, dog således, at det æglæggende individ denne gang er en kvinde.⁴⁴ Historien havde Bartholin fået fra sin onkel, lægen og oldforskeren Ole Worm (1588-1654), der fortæller

³⁹ Nævnte værk, 3, 1661, Cent. 6, Hist. 87: Vermes in ovo (Orm i æg), s. 348-352. Citeret efter Brandt Andersen 2017, s. 164. Se endvidere Odin Wolf: Synderlige anatomiske og medicinske Tildragelser. *Journal for Politik, Natur- og Menneskekundskab* 1828, 4, s. 12-15.

⁴⁰ Forsøget er beskrevet i *Acta Medica & Philosophica Hafniensia* (herefter forkortet *Acta Medica*) *Anni 1673*, København 1675, Obs. 10: Ova Galli & Serpantum (Haneæg og slangeæg), s. 14-16. Se endvidere Garboe 1949, s. 111.

⁴¹ Bering Liisberg 1897, s. 153.

⁴² Samme sted, s. 161.

⁴³ Samme sted, s. 158.

⁴⁴ Nævnte værk, 1, 1654, Cent. 1, Hist. 4: Ovum peperit Mulier (Æg født af en kvinde), s. 11-15.



Ill. 3. Det stærkt giftige drageagtige dyr basilisken mentes at kunne udruges af et haneæg. Illustration fra Thomas Bartholins *De Unicornu Observationes Novae* (Nye iagttagelser vedrørende enhjørningen, Padova 1645, s. 51. Bedømt ud fra Bartholins udtalelser troede han ikke selv på eksistensen af basilisker. Det Kongelige Bibliotek.

den i et brev til den teologiske student Henrik Motzfeldt (1616-1692) i Wittenberg 29. januar 1644:

“Hvad angår beretningen om det æg, som en kvinde har født, forholder det sig således:

I året 1638 var der en ærbar kvinde, Anna Omundsdatter, gift med Gudmund Erlandsen i Sundby i Stavanger Stift, Ness provsti, Norge. Hun faldt den 4. marts i en sygdom, hvis natur og årsager de tilstedeværende ikke kunne udfinde, og den varede indtil april måned det følgende år, 1639. Den 17. i denne måned begyndte hun at blive hjemsøgt af heftige smerter efter fødende kvinders skik, så hun var nødt til at tilkalde sine naboersker for at bistå sig ved fødslen. Ved aftenstid den

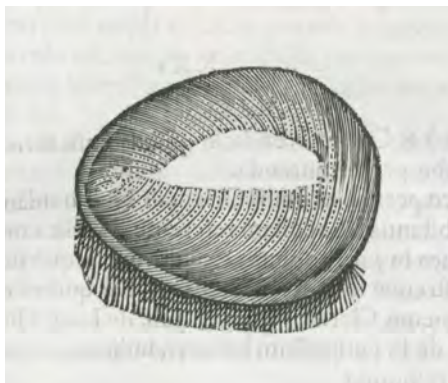
dag, da hun havde troet at skulle føde et barn, fødte hun et æg, som ganske lignede et hønseæg, og da de tilstedeværende havde slået det itu, svarede det ganske til det sædvanlige med hvide og blomme. Herefter aftog smerterne lidt indtil den følgende dag, som var den 18., så begyndte de atter at tage til og martre kvinden, indtil hun i de samme kvinders nærværelse ved middagstid fødte endnu et æg, som jeg er i besiddelse af. Thi hun tryglede med mange bønner de omkringstående om ikke at slå det itu, idet hun sagde bestemt at vide, at både hun og de andre ville være udsat for overhængende fare, hvis det skete. Hverken i størrelse eller form eller i nogen anden henseende afviger dette æg fra et almindeligt hønseæg, bortset fra at den sædvanlige hvidhed nu er aftaget, og det bliver mørkere i lighed med dem, der har udviklet råddenskab. Det er visselig mærkeligt, at hun har erklæret tidligere at have født tolv børn, men ikke ved nogen fødsel at være blevet så grusomt martret som i denne. At denne beretning er fuldstændig sand, fortæller et offentligt aktstykke underskrevet af tre troværdige mænd. Det er i min besiddelse sammen med det sidste æg. Jeg tror ikke, at dette er gået naturligt til, men jeg tror, at kvinden er blevet mishandlet på den måde ved trolddomskunster, thi i flere uger efter fødslen var hun ikke i stand til at røre sig ud af stedet – og at disse æg er blevet anbragt ved hjælp af samme list, som når der undertiden i bylder overføres nåle, knive, rageknive, insekter og andet sligt [...] Jeg har nu ikke stunder til at forfølge de enkeltheder, som kan fremføres i denne sag. Det må være nok, at jeg for din skyld har givet et fingerpeg herom. I min museums-historie har jeg drøftet sagen mere indgående.”⁴⁵

Efter “fødslen” af det andet æg blev et bud sendt til sognegården i Ness, hvorfra de tre kapellaner Erik Vestergaard, Rotalph Rakestad og Thor Venes (de tre troværdige mænd fra Worms brev) blev sendt til stedet for at bekræfte den usædvanlige hændelse. På sognepræsten Paul Tranes befaling udarbejdede de det offentlige aktstykke, som Worm omtaler, med vidnesbyrd fra øjenvidnerne Anna Grim, Elin Rudstad, Gyro Rustad og Catharina Sundby om, at alt var foregået uden snyd.⁴⁶

Den museumshistorie, som Worm henviser til, er folioværket om genstandene i hans naturaliesamling, *Museum Wormianum*, som udkom i Amsterdam og Leiden i 1655, året efter hans død og året efter, at Bar-

⁴⁵ H.D. Schepelern: *Breve fra og til Ole Worm*, 3, København 1968, Epist. 821 (nr. 1183), s. 4-5. Hele historien findes også gengivet og diskuteret i Jan Bondeson: *The Two-headed Boy and Other Medical Marvels*, New York 2004 (Paperback, først publiceret som Hardback i 2000), s. 51-63.

⁴⁶ Bondeson 2004, s. 56.



Ill. 4. Det magiske æg, Ovum Magicum, det andet af to æg, som ifølge flere vidner blev "født" af den norske kvinde Anna Omundsdatter i Sundby i Stavanger Stift, Ness provsti i foråret 1639. Illustration fra Ole Worms folioværk om genstandene i hans naturaliesamling, *Museum Wormianum*, Leiden 1655, s. 312. Det Kongelige Bibliotek.

tholin havde bragt beretningen. Her omtaler Worm under overskriften "Ovum Magicum" (Det magiske æg) hændelsen i Norge illustreret med et træsnit af ægget.⁴⁷

Bartholin udtrykker i sin gengivelse af beretningen: "Jeg er klar over, at de fleste ville betvivle rigtigheden af denne fødsel", men herefter oversætter han som bevis hele den originale norske vidneerklæring, som er i Worms besiddelse, til latin.

Hvor Worm henviser til trolddomskunster eller direkte oversat fra den latinske tekst i både brevet til Motzfeldt⁴⁸ og *Museum Wormianum*⁴⁹ "djevlekunster" ("præstigiis diabolicis") som en mulig forklaring, udtrykker Bartholin tvivl om, hvorvidt ægget havde udviklet sig i livmoderen eller endetarmen som et produkt af analt samleje ("som følge af en ved driftens voldsomhed fremkaldt befrugtning ad den forkerte vej"), og han henviser i sidstnævnte tilfælde til endnu en beretning fra Philipp Salmuth om en kone i Leipzig, der ved hjælp af klyksma udtømte et æg fra endetarmen, som lignede et hønseæg, men som havde blød skal. Da det blev slået i stykker, viste det sig at indeholde en orm med to hoveder, skinnende øjne og spillende tunge. Hvis ægget derimod var udviklet i livmoderen og kommet ud gennem skeden, "så er det en kendt sag, at det menneskelige foster i sit første anlæg ligner et æg, kun har det ingen skal [...] hvad der med lærdom er bevist af Harvey". Bartholin hentyder her til englænderen William Harveys (1578-1657) nylige og kontroversielle teori om, at mennesket ligesom alle andre pattedyr skabes ud fra et æg, fremsat i værket *Exercitationes de Generatione*

⁴⁷ Nævnte værk, s. 311-312.

⁴⁸ *Olai Wormii et ad eum Doctorum Virorum Epistolæ*, 2, København 1751, s. 873.

⁴⁹ Nævnte værk, s. 311.

Animalium. Quibus accedunt quædam De Partu: de Membranis ac humoribus Uteri & de Conceptione (Anatomiske undersøgelser af levende væseners forplantning, til hvilke er føjet afhandlinger om fødsel, om livmoderens hinder og væsker og om befrugtning), London 1651. Harvey havde selv forgæves søgt efter æg i livmoderen på rådyr.

Først i midten og slutningen af 1660'erne gjorde Bartholins elev Niels Stensen (1638-1686) og de hollandske anatomer Regnier de Graaf (1641-1673) og Jan Swammerdam (1637-1680) gennem deres forskning i pattedyrs reproduktionsorganer observationer til støtte for Harveys teori. Det gjaldt ikke mindst Stensens og de Graafs nogenlunde samtidige påvisning af den blære på æggestokkens overflade, som indeholder det umodne æg, og som senere fik navnet Graafsk follikel efter de Graaf.⁵⁰ Selve pattedyrægget blev dog først påvist på en hund i 1826 og på en kvinde året efter af den estiske embryolog Karl Ernst von Baer (1792-1876).⁵¹

Da Worms samling i 1655 blev indlemmet i Kongens Kunstkammer på Københavns Slot, fik det magiske æg også plads her med følgende forbeholdne betegnelse i inventariet: "Et Eg som sigis en Qvinde at have fød."⁵² Da samlingen i Kongens Kunstkammer flyttede fra Københavns Slot til bedre pladsforhold i den nyopførte kunstkammerbygning (det nuværende Rigsarkivs bygning) i slutningen af 1670'erne og begyndelsen af 1680'erne, fik Thomas Bartholins søstersøn, læge og professor i anatomi ved Københavns Universitet, Holger Jacobsen (1650-1701), ordre fra Christian 5. om at udarbejde et fuldstændigt katalog over samlingen, som skulle have til formål at informere Europas fyrster og lærde om den danske konges samlinger og hævde landets ry som et kulturelt og videnskabeligt center i Europa. Dette sidste var på glimrende vis blevet illustreret af Ole Worm, der som en af de første

⁵⁰ Niels Stensen: *Observationes Anatomicae spectantes ova viviparorum* (Anatomiske iagttagelser vedrørende levendefødte dyrs æg). *Acta Medica Ann.* 1673, 1675, Obs. 88, s. 210-218 og samme forfatter samme sted Obs. 89: *Ova viviparorum spectantes observationes etc.* (Iagttagelser vedrørende levendefødte dyrs æg), s. 219-232, Regnier de Graaf: *De Mulierum Organis Generationi inservientibus* (Om de kvindelige reproduktionsorganer), Leiden 1672 og Jan Swammerdam: *Miraculum Naturae sive Uteri Muliebris fabrica* (Naturens mirakel eller den kvindelige livmoders opbygning), Leiden 1672. Bartholin gennemgår de tre yngre anatomers forskning i reproduktionsorganerne i sin fjerde fornyede udgave af faderens anatomibog, *Anatome Quartum Renovata*, Leiden 1673.

⁵¹ Karl Ernst von Baer: *De ovi mammalium et hominis genesi* (Om pattedyrs og menneskers dannelse af ud fra et æg), Leipzig 1827.

⁵² Bering Liisberg 1897, s. 158.

i Europa havde taget sin samling i anvendelse som studiesamling til praktiske øvelser i undervisningen af sine elever og herved indført den demonstrative genstandsundervisning ved Københavns Universitet.⁵³ Thomas Bartholin udtalte senere, at man ved at studere genstandene i et naturaliemuseum kan “lære mere end af tusinde bøger eller af to gange tusinde disputerøvelser.”⁵⁴ Jacobsens katalog med titlen *Museum Regium* udkom i 1696. Her finder man på side 2-3 en beskrivelse af det magiske æg. Jacobsen henviser til både Worm og Bartholin og tilslutter sig Bartholins opfattelse af, at der ikke er magi med i historien. Med henvisning til den nye viden om det kvindelige ægs oprindelse i den kvindelige æggestok (ovarium) og dets vandring herfra gennem æggelederen (tuba fallopa) til livmoderen (uterus) forklarer han hændelsen i Norge med, at ligesom naturen nogle gange spiller det puds, at høns lægger æg uden skal, lige så vel må det kunne ske, at en kvinde lægger et æg med skal. Jacobsen henviser til yderligere beskrivelser af æglæggende kvinder i litteraturen, således i den hollandske læge Antonius de Heydes (1646 – ca. 1695) *Centuria Observationum Medicarum* (Hundrede medicinske iagttagelser), Amsterdam 1686,⁵⁵ den danske læge Johan Rodes (1587-1659) *Observationum Medicinalium Centuriæ Tres* (Medicinske iagttagelser i tre centurier), Padova 1657 og Thomas Bartholins egen nævnte bog om usædvanlige fødselsveje hos mennesket, hvor han omtaler en københavnsk kvinde, som i manges påsyn fødte et æg, tog det i hånden, knuste det og kastede det bort.⁵⁶

I 2. udgaven af *Museum Regium*, som blev revideret af kongelig bogtrykker og historisk og numismatisk forfatter Johannes Laverentzen (1648-1729) og udgivet i 1710, er Anna Omundsdatters magiske æg både omtalt og illustreret,⁵⁷ og der findes tillige en beskrivelse i Hans Holcks (1726-1783) katalog *Det Kongelige Konst-Kammer paa Christiansborg Slot samt Rosenborg Slots Inventarium fra høystsalign Kong Christian den Femtes Tiid*, København 1775⁵⁸ med henvisning til Bartholin, men i 1824 blev

⁵³ Natmus.dk. For yderligere litteratur om Kunstkammeret og Worms samling se Bente Gundestrup: *Det kongelige danske Kunstkammer 1737*, 1-2, København 1991 og Camilla Mordhorst: *Genstandsfortællinger. Fra Museum Wormianum til de moderne museer*, København 2009.

⁵⁴ Thomas Bartholin: *Oratio in Obitum D. Henrici Fuiiren* (Mindetale for Dr. Henrik Fuiiren), København 1659.

⁵⁵ Nævnte værk, nr. 44: Oviforme quid utero excretum (Æg, som udskilles af livmoderen), s. 106-107.

⁵⁶ Nævnte værk, s. 126.

⁵⁷ Omtalt som nr. 14, s. 5 (upagineret) og illustreret på tavle 3, figur 14.

⁵⁸ Nævnte værk, nr. 14, s. 20.

ægget ligesom en lang række øvrige genstande fra Kongens Kunstkammer udbudt på auktion og solgt til en unavngiven dansk køber.⁵⁹ Dets videre skæbne kendes ikke.

Drengen fra Køge, som slugte en blokfløjte og kvitterede den med afføringen

En anden beretning, som Bartholin havde fra Ole Worm, handler om en dreng fra Køge, som ved et uheld slugte en blokfløjte og kvitterede den med afføringen tre dage senere, uden at hverken fløjten eller drengen fik varige mén.

Ole Worm omtaler første gang historien i et brev til den tyske læge Helwig Dietrich (1601-1655) i Hamburg 4. marts 1648:

“Hvad angår den sag om fløjten, hvorom hr. von Losse har fortalt dig, så forholder det sig således, idet den unge mand, som slugte den, selv har bevidnet det med sin underskrift, som jeg har i mit væрге: Da en yngling på 17 år, født i Nykøbing på Falster og elev i øverste klasse i Køge skole samt meget musikinteresseret, spillede på fløjte foran sin husbonds dør omkring klokken fem om eftermiddagen, så kom der en anden af hans meddisciple, af hvem han havde fået fløjten til låns, og forlangte den tilbage, da den tilhørte ham. Den første bad, om han ville lade ham bruge den endnu en stund, men den anden sagde nej. Så gav den første sig til at spille på den igen, og da en anden ville give ham en lussing, slog han sin hånd så voldsomt mod såvel fløjten som munden, at fløjten blev stødt dybt ned i spiserøret, så blodet væltede ud. Den tilskadede forsøgte med alskens anstrengelser at gylpe den op og trække den ud med hænderne, men forgæves. Den sad fast der et kvarters tid og gled til sidst lidt efter lidt ned i maven, hvor den fremkaldte stærke smerter i højre side, idet jeg tror, den sønderrev maveåbningen. På grund af smerterne var han nødt til at lægge sig til sengs, hvor han hele tre dage igennem hverken kunne sove, spise eller drikke. På tredjedagen, omkring klokken fire om eftermiddagen, udskilte han fløjten med afføringen uden anvendelse af nogen lægemidler, men under de største smerter. Den var hel og i ingen henseende forandret, som man kan få den at se hos mig. Da fløjten var udskilt, aftog smerterne efterhånden, men den dag var han hverken i stand til at spise eller drikke, hvorimod søvnen snart overmandede ham. Den næste dags morgen indtog han lidt suppe, dog ikke uden smerte på grund af beskadigelsen af spiserøret. Lidt efter lidt kom han endelig til kræfter, lever endnu og går i

⁵⁹ Bondeson 2004, s. 63.



Ill. 5. Den ifølge Ole Worm 6 tommer (15,7 cm) og ifølge Thomas Bartholin 8 tværfingre lange blokføjte af buksbom, som ved et uheld i august 1647 blev slugt af en 17-årig musikinteresseret skoledreng i Køge, da han spillede på fløjten foran sin husbonds dør og kom i klammeri med en kammerat, som slog den ned i halsen på ham. Fløjten kom ud med afføringen tre dage senere, uden at hverken den eller drengen havde taget skade. Bartholin havde beretningen fra Worm, som var i besiddelse af fløjten. Illustration fra Thomas Bartholins *Historiarum Anatomicarum Rariorum*, bind 1, København 1654, Centuria 1, Historia 59, s. 100. Det Kongelige Bibliotek.

den samme skole. Dette har både han selv og skolens rektor bevidnet med deres underskrift den 7. august 1647. Her får du en gengivelse af fløjten form og størrelse i grov blyantstegning.”⁶⁰

Worm har beretningen og den tilhørende illustration af blokføjten med i *Museum Wormianum*,⁶¹ men igen var Bartholin kommet ham i forkøbet med sin publikation af historien i første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* året forinden, ligeledes med illustration af fløjten.⁶²

Worm omtaler, at fløjten var 6 tommer (15,7 cm) lang og gjort af buksbom, mens Bartholin angiver en længde på 8 tværfingre.

⁶⁰ Schepelern 1968, 3, Epist. 939 (nr. 1566), s. 302-303.

⁶¹ Nævnte værk, s. 374. Se endvidere illustrationen hos H.D. Schepelern: *Museum Wormianum. Dets forudsætninger og tilblivelse*, København 1971 på bogens forperm samt på s. 353 og omtale under katalognr. 204, s. 354.

⁶² Nævnte værk, Cent. 1, Hist. 59: *Fistula deglutita tertio dies per alvum excreta* (Slugt fløjte udskilt med afføringen på tredjedagen), s. 99-101.



Ill. 6. De siamesiske brødre fra Genova, Lazarus og Johannes Baptista Colloredo (1617- efter 1646), som Thomas Bartholin så i København i 1637 og i Basel i 1645 “begge steder med forfærdelse”. Kobberstik af Albert Haelwegh efter forlæg af Karel van Mander. Illustration fra Thomas Bartholins *Historiarum Anatomicarum Rariorum*, København 1654, bind 1, Centuria 1, Historia 66, s. 117. Det Kongelige Bibliotek.

De sammenvoksede brødre

En fjerde beretning i første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* omhandler et af verdenshistoriens berømteste og usædvanligste tilfælde af siametiske tvillinger.

I 1630'erne og 1640'erne rejste genoveseren Lazarus Colloredo (1617- efter 1646) rundt i Europa og tjente sit levebrød ved at fremvise sin siametiske tvillingebror Johannes Baptista (Johannes Døberen), som var sammenvokset med ham på overgangen mellem mave og bryst. I 1637 besøgte de blandt andet København og Charles I.s hof i England. I 1638 var de i Paris, i 1639 igen i England, i 1640 i Polen og Tyrkiet. I 1642 var de i Skotland, i 1645 i Strasbourg og Basel, og i 1646 var de på rundrejse i Tyskland og Italien. Thomas Bartholin mødte dem først i

København i 1637 og siden i Basel i 1645, og begge gange gjorde de et uudsletteligt indtryk på ham:

“Genoveseren Lazarus Colloredo har jeg først set i København, derefter i Basel, da han var 28 år gammel, men begge steder med forfærdelse. Denne Lazarus havde en lillebroder født med sig på sit bryst, om jeg gætter rigtigt sammenhængende med brystbenet.⁶³ Kun venstre ben hang ned ad ham, to arme, kun tre fingre på hver hånd. Der viste sig spor af fødselsdelene. Han bevægede hænder, ører, læber; pulsen var i brystkassen. Den mindre broders ekskrementer gik ud af mund, næse og ører, og han fødes af, hvad den større tager til sig. Han har de vitale dele for sig selv og sover, sveder, bevæger sig, når den større våger eller er stille eller faster. Begge har også fået hvert sit navn i dåben: Den større hedder Lazarus, den mindre Johannes Baptista. Indvoldsdelene, såsom leveren, milten etc. er fælles for begge. Øjnene er næsten lukkede på Johannes Baptista, åndedrættet svagere, kun ved at holde hånden til, mærker man et lille varmt pust. Munden på ham står gabende åben og væsker næsten altid af savl. Kun hovedet synes at have fortæret al føden til sin vært; thi det er meget større end broderens, men ilde skabt; og hårene hænger ned tillige med hovedet. De har begge skæg, men Baptistas er ikke røgtet. Lazarus var af almindelig højde, af ordentlig legemsbygning, skikkelig i sæder og klædt som en modens hofmand. Han havde en kappe om sig, hvormed han skjulte broderens legeme og holdt det varmt, og man skulle ved første samtale ikke tro, at der var et monstrum skjult indenfor. Han synes vel til mode, kun er han undertiden bekymret for det endelige udfald og frygter for broderens død, da han spår, at han selv vil miste livet ved stank og forrådnelse, hvorfor han også sørger omhyggeligere for broderen end for sig selv. Dette allersjældneste monstrums nøjagtige billede lægger jeg her læserne for øjne i et kobberstik.”⁶⁴

Et yderligere indtryk af samtidens forbløffelse over synet af de to brødre får man fra den engelske digter Martin Parker (1600-1656), der så dem i London i 1637 og begynder sit digt fra samme år “The Two Inseparable Brothers” således.⁶⁵

⁶³ Samtidens illustrationer, herunder den, som Bartholin fik kobberstikkeren Albert Haelwegh (1620-1673) til at udføre, synes dog at vise, at sammenvoksningen snarere var lokaliseret til den øvre del af bughulen, som beskrevet for de nyfødte brødre af den italienske læge Augustino Pinceto (se senere).

⁶⁴ Citeret efter Brandt Andersen 2017, s. 254-255.

⁶⁵ Bondeson 2004, s. vii.

I many Prodigies have seene,
 Creatures that have preposterous beene,
 to nature in their birth,
 But such a thing as this may theame,
 Makes all the rest seeme but a dreame,
 the like was nere on earth.

Bartholins beskrivelse af brødrene bekræftes af talrige uafhængige samtidige beretninger, løbesedler og illustrationer.⁶⁶

En af disse beretninger findes i et af tidens berømteste værker om vanskabninger hos mennesker, dyr og planter, den italienske læge og filosof Fortunio Licetis (1577-1657) rigt illustrerede *De Monstris* (Om vanskabninger), som blev udgivet posthumt i Amsterdam i 1665 af den hollandske anatom Gerard Blasius (1627-1682) med et tillæg begået af Blasius med hans "omhyggelige gennemgang af nye og sjældne vanskabninger" fra blandt andet Thomas Bartholins *Historiarum Anatomicarum Rariorum*.⁶⁷ Her bringes et brev om tvillingerne, da de kun var en uge gamle. Det er dateret Genova 19. marts 1617 og er fra den genovesiske læge Augustino Pinceto, som beskriver, at der den 12. marts 1617 i sognet Bartholomæus de Costa i Genova er født to sammenvoksede brødre, hvis forældre, Pellegrina og Baptista Colloredo, er raske og velhavende og har flere velskabte sønner.⁶⁸ Brødrene er sammenvoksende i bugen, mens de øvrige kropsdele er adskilte. Den ene bror er dobbelt så stor som den anden og velskabt, mens den lille mangler et ben og har lukkede øjne. De vil blive døbt, som var de to individer. Den ene kaldes Johannes Baptista, den anden Lazarus. Kun den store bror dier, men når man drypper mælk på den lille brors læber, slikker han efter det. Brødrene har fælles udskillelsesveje for afføring og urin. Beskrivelsen er suppleret med en illustration af brødrene senere i drengsårene.⁶⁹

Altså en beskrivelse, der bortset fra oplysningen om ekskrementerne og sammenvoksningens lokalisation til bugen ganske nøje svarer til Bartholins langt senere beskrivelse af de voksne brødre. En anden beretning fra brødrenes tidlige liv findes i den italienske læge Paolo

⁶⁶ Samme sted, s. vii-xix.

⁶⁷ Licetis nævnte værk, s. 273-292. Beretningen om de sammenvoksede brødre findes på s. 273-275 med Bartholins illustration s. 274.

⁶⁸ Nævnte værk, s. 114-115.

⁶⁹ Samme sted, s. 117.

Zacchias (1584-1659) værk om medikolegale spørgsmål i tre bind, *Quaestionum Medico-Legalium Tomi Tres*, Frankfurt 1688,⁷⁰ mens yderligere beskrivelser af de voksne brødre, som stemmer fint overens med Bartholins, er givet af den franske advokat og historiker Henri Sauval (1623-1676), der mødte brødrene i Paris i 1638,⁷¹ og den skotske historiker John Spalding (1609-1670), der mødte dem i Aberdeen i 1642.⁷²

En behornet kvinde, mand og hest

Efter en kort omtale af en dansk kvinde med en kødagtig gevækst midt i panden, som lignede den nedhængende kam på en kalkunhane, og som kirurgen Martin Sixtus først forsøgte at underbinde med en tråd og senere fjernede kirurgisk, bringer Bartholin i første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* en beretning om en fattig 70-årig kvinde ved navn Margaretha Mainers fra Purmerend i det nordlige Holland.⁷³ Af bedrøvelse over sin uduelige søn observerede hun første gang for 20 år siden i højre side af hovedet under tindingemusklens en svulst, som endte med at vokse sig til et 12 fingre langt horn af tykkelse, hårdhed og udseende som et gedehorn. Bartholin beretter, at hornet fra tindingeregionen eller forhovedet drejer bagud og opad og fortsætter henover hovedet. For at skjule hornet bærer kvinden et hovedbind, som dækker det. Ved hornets rod er huden rød og klør, og hvis man kradsler i den, bløder det. Imellem hovedet og hornet, hvor man tidligere knapt kunne få plads til en finger, kan man nu indføre hele hånden, fordi hornet fortsætter med at vokse. Bartholin har set den gamle kone i Amsterdam i 1646 og nøje betragtet hende og afbilder her hendes billede gennem en maler.

Han henviser den omhyggelige læser til yderligere omtale af behornede væsener i sit nævnte værk om enhjørninger *De Unicornu Observationes Novae*.

⁷⁰ Nævnte værk, spørgsmål 9, side 601: *Novæ Monstrosorum aliquæ historiae, & alia circa hanc materiam scitu digna* (Beretninger om nogle nye vanskabninger og andre lignende emner, som er værd at have viden om).

⁷¹ Henri Sauval: *Histoire et Recherches des Antiquités de la Ville de Paris*, Paris 1724, s. 564-565.

⁷² John Spalding: *The History of the Troubles and Memorable Transactions in Scotland from the Year 1624 to 1645*, 2, Aberdeen 1792, s. 4.

⁷³ Nævnte værk, Cent. 1, Hist. 78: *Mulieres cornuta* (Behornede kvinder), s. 128-129.



Ill. 7. Den behornede 70-årige kvinde Margaretha Mainers fra Purmerend i det nordlige Holland, som Thomas Bartholin så i Amsterdam i april 1646. I 50-års alderen udviklede hun et horn, som voksede ud fra højre tindingeregion. Da Bartholin så det, var det 12 fingre langt og havde tykkelse, hårdhed og udseende som et gedehorn. Det drejede bagud og opad og fortsatte henover hovedet. For at skjule hornet bar kvinden et hovedbind. Hun mente selv, at hun havde fået hornet af bedrøvelse over sin uduelige søn. Illustration fra Thomas Bartholins *Historiarum Anatomicarum Rariorum*, København 1654, bind 1, Centuria 1, Historia 78, s. 129. Det Kongelige Bibliotek.

I dette værks 2. udgave fra 1678 bringes den illustrerede beretning om Margaretha Mainers påny.⁷⁴ En lidt mere nøjagtig angivelse af tid og sted for Bartholins møde med Margaretha Mainers fremgår af et brev fra Bartholin i Leiden til Ole Worm i København 20. april 1646, hvor Bartholin skriver, at han har set “en kvinde i Amsterdam, som endnu bærer et hornlignende fremspring i panden.”⁷⁵

I et brev fra Padova til Ole Worm i København 31. marts 1642 stiller Bartholin spørgsmål til Worm om behornede mennesker, som han er stødt på forskellige steder i litteraturen.⁷⁶ Blandt andet har han i 123. bog

⁷⁴ Nævnte værk, s. 4-6. Beretningen findes desuden hos Liceti/Blasius 1665, s. 275-276 med Bartholins illustration på s. 276.

⁷⁵ Schepelern 1968, 3, Epist. 714 (nr. 1397), s. 166.

⁷⁶ Schepelern 1967, 2, Epist. 679 (nr. 1023), s. 338 og *Epist. Med.*, 1, 1663, Cent. 1, Epist. 19: De cornutu Homine apud Thuanum (Om det hornede menneske hos de Thou), s. 93-96.

Ill. 8. Den rødskæggede og skaldede franske bjergmand Franciscus Troviluvius (François Trouvillou) fra landsbyen Firmi med sit bagoverbøjede, vædderlignende horn i panden og iført sin vanlige ræveskindsdragt. I hånden har han den hat, som han altid bar for at skjule hornet. Da hornet blev opdaget, blev han forvist fra landsbyen, fordi indbyggerne frygtede, at han var besat af trolddom og hekseri. Siden blev han "udstillet" i Paris og fremvist for Henrik 4. Thomas Bartholin omtaler Troviluvius i et brev fra Padova til Ole Worm i København 31. marts 1642. Træsnit i Ulisse Aldrovandi (1522-1605): *Monstrorum Historia* (Beretning om vanskabninger), Bologna 1642, s. 127. Det Kongelige Bibliotek.



af den franske historiker Jacques-Auguste de Thou (1553-1617) værk om Frankrigs historie læst om "stamrækken for den hornede Franciscus Troviluvius, som omkring 1599 flakkede rundt i Frankrig."⁷⁷ Ifølge de Thou havde Troviluvius (François Trouvillou) et vædderlignende horn midt i panden, da han som lille blev hentet ned fra bjergene, og i 7-års alderen begyndte hornet at vokse, indtil det i 17-års alderen nåede en fingers længde. Det udgik fortil på issen i midtlinjen og bøjede så krumt bagover, at dets spids ville være vokset ned i kraniet bagtil, hvis Trouvillou ikke havde filet spidsen ned regelmæssigt. Han bar altid hat for at skjule det, men i 35-års alderen blev det opdaget af en indbygger i hans fødeby Firmi i den centrale del af det sydlige Frankrig, hvorefter

⁷⁷ Jacques-Auguste de Thou: *Historiarum sui temporis*, Paris 1604-1621. Tysk oversættelse med titlen *Historichen Beschreibung deren Namhafftigsten, Geistlichen und Weltlichen Geschichten*, 2, Frankfurt 1622, 123. bog, s. 1518.

han blev forvist fra landsbyen, da indbyggerne frygtede, at han var besat af trolddom og hekseri. Han ernærede sig herefter som jæger i bjergene, hvor han blev "opdaget" af et jagtselskab af franske gentlemen, der endte med først at fremvise ham for Henrik 4. i Paris og siden "udstille" ham i to måneder i 1598 for byens befolkning og tilrejsende lærde. Til udstillingen blev der fremstillet et kobberstik af den rødskæggede, skaldede bjergmand med det bemærkelsesværdige krumme horn på issen og iført sin sædvanlige rustikke ræveskindskostume.⁷⁸

Worm kan i sit svar til Bartholin 5. maj samme år bekræfte eksistensen af den behornede mand i Paris og henvise til ikke mindre end 4 læger, som har rørt ved hornet, da de mødte manden i Paris i 1598.⁷⁹ Den ene af disse læger, danskeren Christian Fabricius, opholder sig endda i København lige nu og har fortalt Worm historien flere gange. Bartholin omtaler, igen med henvisning til de Thou, den behornede Troviluvius i første kapitel om mennesker med ét horn i begge udgaver af *De Unicornu Observationes Novae*.⁸⁰ Anderledes skeptisk er Worm, da Bartholin 17. juni 1643 fra Padova sender ham en tegning af den behornede franskmands søn, som også har horn i panden: "Franskmændene har for nylig på markedet fremvist denne hornede mands hornede søn som en mærkværdighed. Jeg sender et billede af ham."⁸¹ Worm svarer 7. juli samme år: "For billedet af den hornede franskmænd siger jeg dig så mange tak, men jeg har en mistanke om, at han er bragt i den tilstand ved kunst og tyvekneb. Du ved, at vore koner, når de gør haner til kapuner ved at kastre dem, skærer kammen af dem og anbringer den samme fugls sporer på dens plads. De gror fast og vokser sig til en form, der ser ud som horn. Hvad er til hinder for, at noget sådant er sket her?"⁸² Der kom ikke noget svar fra Bartholin på det spørgsmål, men Worms skepsis var sandsynligvis velbegrundet, for det første fordi det beskrives, at François Trouvillou var en

⁷⁸ Bondeson 2004, s. 123-127.

⁷⁹ Schepelern 1967, 2, Epist. 680 (nr. 1034), s. 350 og *Epist. Med.*, 1, 1663, Cent. 1, Epist. 20: De oedem, & cornu Ammonis Responsio (Om det samme, og svar på Amons horn), s. 96-98.

⁸⁰ 1. udgaven, Padova 1645, s. 18, 2. udgaven, Amsterdam 1678, s. 2.

⁸¹ Schepelern 1967, 2, Epist. 693 (nr. 1132), s. 452 og *Epist. Med.*, 1, 1663, Cent. 1, Epist. 30: De lucis origine, et circulatione nova Liceti (Om lysets oprindelse og Licetis nye blodkredsløb), s. 124-126.

⁸² Schepelern 1967, 2, Epist. 694 (nr. 1141), s. 460 og *Epist. Med.*, 1, 1663, Cent. 1, Epist. 38: De circulatione dubia, & cornuta gallo (Om det tvivlsomme blodkredsløb og den behornede franskmænd), s. 174.

udpræget kvindehader, der ikke ønskede at have det mindste med kvinder at gøre og derfor næppe havde en søn, og for det andet fordi fremvisning af behornede mennesker kunne være en særdeles indbringende forretning.⁸³

Som eksempel på en abnorm behorning i dyreriget beretter Bartholin i første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* om en behornet hest i Frederik 3.s kongelige stald:

“I den kongelige slotsstald i København ses en ædel hest, på hvilken der gror et horn ud fra yderranden på begge ører. Det ligner en hanespore, er krumt og glinser udenpå som en perle. Det er fast bundet til huden, som det bevæger sig med. Det falder af hver måned, især hvis hesten har det dårligt, undertiden tre gange om måneden, derefter vokser det lidt efter lidt ud igen. Rundt om roden på det venstre, der som regel er det tykkeste, kan man iagttage tilvæksten i størrelse. Indvendigt er det hult, og det fortjener at regnes blandt de fineste horn. To af disse horn har vores allerværdigste nordiske konge Frederik 3. foræret mig uværdige. Deres billede viser jeg her.”⁸⁴

Det tilhørende kobberstik viser kun de to horn, men Bartholin bringer i 2. udgaven af enhjørningebogen ny omtale af den behornede kongelige hest ledsaget af et kobberstik af både hest og horn,⁸⁵ som han havde fået af Ole Worm, der havde bragt det i *Museum Wormianum*.⁸⁶

Den eneste nye oplysning i Bartholins tekst er, at hornene er sorte. De to horn, som kongen havde foræret Bartholin, og som findes afbildet sammen med beretningen i *Historiarum Anatomicarum Rariorum* fik plads i Bartholins egen naturaliesamling på 1. sal af hans professorbolig på Frue Plads i København. De indgår med betegnelsen “To horn fra kongens hest” i hans inventarium over samlingen, som han udgav sammen med sin kortfattede beskrivelse af Anatomihuset i København, *Domus Anatomica Hafniensis brevissime descripta*, København 1662.⁸⁷

Hesten og dens horn findes omtalt i begge udgaver af *Museum Regium* med henvisning til Worm og Bartholin, og henholdsvis hornene

⁸³ Bondeson 2004, s. 124-125.

⁸⁴ Nævnte værk, 1, 1654, Cent. 2, Hist. 10: Eqvus Cornutus (Den behornede hest), s. 185-186.

⁸⁵ Nævnte værk, s. 153-154.

⁸⁶ Nævnte værk, 1655, s. 341. Se endvidere omtale og afbildning i H.D. Schepelern 1971, s. 292, Thomas Bartholin: *Anatomihuset i København*, udgivet, oversat og kommenteret af Niels W. Bruun, København 2007, s. 165 og Brandt Andersen 2017, s. 99.

⁸⁷ Nævnte værk, s. 53 og Niels W. Bruuns danske oversættelse 2007, s. 97.



Ill. 9. Frederik 3.s ædle hornede hest, på hvilken der groede horn ud fra yderranden på begge ører. De lignede hanesporer, var krumme og glinsede udenpå som en perle. De var bundet til huden og bevægede sig med den. De faldt af hver måned, især hvis hesten havde det dårligt, men voksede lidt efter lidt ud igen. De var hule indeni og for tjente ifølge Bartholin at regnes blandt de fineste horn. Bartholin bragte beretningen om hesten i første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum*, Centuria 2, Historia 10, København 1654, s. 185-186, med et tilhørende kobberstik af to af hestens horn, som han havde fået af Frederik 3. I 2. udgaven af *De Unicornu Observationes Novae*, Amsterdam 1678, udgivet af sønnen Caspar Bartholin den yngre (1655-1738), bragte han på side 154 dette kobberstik af hesten og hornene, som han havde fået af Ole Worm, der havde bragt det i *Museum Wormianum*, Amsterdam og Leiden 1655, s. 341.
Det Kongelige Bibliotek.

og hesten samt hornene findes illustreret i de to udgaver.⁸⁸ Yderligere findes følgende omtale hos Holck, ligeledes med henvisning til Worm og Bartholin:

⁸⁸ Omtalt i 1. udgaven, s. 4 og hornene illustreret på tavle 2, figur 2 og 3. Omtalt i 2. udgaven som nr. 27, s. 8 (upagineret) og illustreret på tavle 3, figur 27.

“Horn af en Hest. Denne Hest som var af lysegraa Farve og middelmaadig Størrelse, har tilhørt Kong Friderich den Tredie, og ved hvert Øre af samme var udvoxet et krumt spids Horn halvtredie Tomme lang, og saa tyk som en Svane-Fieder. Disse Horn er fra Begyndelsen til Midten lysegraa, lodne og ujevne, bedre frem hvidagtige og ud mod Spidsen sorte. Til visse Tider faldt de af, da andre af selv samme Længde igien voxte ud, og har det venstre stedse været tykkere end det høyre.”⁸⁹

Massemorderen Jens Fuglefængers henrettelse

Afstraffelses- og henrettelsesmetoderne i 1600-tallet var som bekendt ikke for sarte sjæle.

I tredje bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* beretter Bartholin om massemorderen Jens Fuglefængers død og den afstraffelse, der gik forud for den:

“Jens Fuglefænger, det afskyelige menneske, som i de senere år på egen hånd om natten havde myrdet mange mennesker i ensomt beliggende huse ved Kongevejen uden for Østerport med en økse var nu endelig blevet arresteret og dømt til en skrækkelig og smertefuld død. Thi på en kærre blev han kørt gennem byen og ført ud til retterstedet, mens han blev sønderrevet på det forfærdeligste med gloende tænger alle vegne fra. Først fik han knust sine ben og arme, dernæst blev tungen revet ud af hans mund og remme af hud flået af hans ryg, og derefter skar bødlen med rask hånd hans bryst op, rev hjertet ud og kastede det i hovedet på ham. Alt dette stod han stille og gennemførte i et forstandigt og uforfærdet sindelag. Da det pulserende hjerte var kastet hen og lå ved hans side mellem forskellige torturretskaber, bevægede han raskt sit hoved, betragtede de omkringstående med et skarpt blik og iagttog samtidig, vaklende, sit hjerte nøje, indtil hans hoved blev hugget af.”⁹⁰

Til støtte for sin beretning henviser Bartholin til artikel 15.32 i den engelske filosof, jurist, politiker og forfatter Francis Bacons (1561-1626) skrift *Historia Vitæ et Mortis* (Historien om livet og døden), hvor Bacon skriver:

“Jeg husker, at jeg så, at en forræder, som fik revet indvoldene ud, og hvis hjerte blev kastet ind i ilden, sprang fem fod op i luften og efterfølgende lavere i et tidsrum på syv eller otte minutter. Også den gamle

⁸⁹ Citerede værk, 1775, nr. 27, s. 22-23.

⁹⁰ Nævnte værk, København 1657, 2, Cent. 3, Hist. 15: Motus sine corde (Bevægelse uden hjerte), s. 36-37. Med enkelte ændringer citeret fra Brandt Andersen 2017, s. 259.

historie om en ofret okse, der brølede, mens den fik revet indvoldene ud, fortjener at blive troet, selvom det er mere sikkert, at en mand, som blev henrettet og fik revet sine indvolde ud, blev hørt udtale tre eller fire ord af sin bøn, efter at hans hjerte var flået ud og befandt sig i bødlens hånd.”⁹¹

Stenbarnet fra Sens

Et af verdenshistoriens berømteste tilfælde af det ekstremt sjældne fænomen forstenet foster, stenbarn eller lithopædion (gr. lithos = sten og pædion = lille barn) tog sin begyndelse i den franske by Sens i Bourgogneområdet 100 kilometer sydøst for Paris i året 1554. Den 40-årige Colombe Chatri, gift på tyvende år med den lille korpulente skrædder Loys Carita, og aldrig tidligere gravid, følte nu tegn på graviditet i form af vækst af sin mave, øget appetit, besvær med at komme af med afføringen og urinen, fosterbevægelser og fornemmelse af, at mælken løb til brysterne. Omkring det forventede fødselstidspunkt begyndte hun at få veer, og der afgik en stor skylle fostervand sammen med en mængde størknet blod, men til stærk forundring for jordemødrene, som havde lovet kvinden en lykkelig fødsel, gik alt imidlertid i stå på dette tidspunkt, og fødslen udeblev. Veeerne og fosterbevægelserne aftog og stoppede, og mælken løb af brysterne, mens maven bevarede sin store størrelse. De følgende 3 år lå konen syg i sengen og blev resten af sit liv aldrig rigtig rask. Hun klagede uophørligt over sin hævelse, sit ufødte barn, sine smerter fra mavens store tyngde og sin tabte appetit. Hun, som havde et lystigt hjerte og ofte lavede sjov med sine naboer, kunne ifølge deres meldinger og vidneudsagn, ind imellem disse lystigheder omtale det barn, som hun havde i sin mave, og som var død fra sin mor, uden hån og forbitrelse, idet hun tilskrev det fortryllelse eller anden trolddom. Da hun udkørt af alder og sygdom, 28 år efter den udeblevne fødsel, døde 16. maj 1582, blev der på ægtefællens anmodning foretaget obduktion ved de to behændige lokale kirurger Claude le Noir og Jean Cottias. De to kirurger, som havde forventet at finde en svulst med væskeudsivning, fandt til deres store forbløffelse et velskabt, fuldbåret, stenhårdt, kalkagtigt foster af hunkøn i kvindens rynkede og uregelmæssige livmoder, der var hård, kalkagtig og skællet som en muslingeskal og havde form som den kam, der sidder på toppen

⁹¹ Nævnte værk, London 1623, s. 390-391 og engelsk udgave med titlen *The Historie of Life and Death*, London 1638, s. 270-271.

af hovedet på en kalkunhane eller snarere som den udhamrede hud, der omslynger dens hals. De tilkaldte straks Henrik 3.s senere livlæge Jean d'Ailleboust (1524-1594) og kollegerne Siméon de Provanchères (1552-1617), Jean Perigois og Jean Rousselet samt apotekeren Etienne Bouvier for at få vidner til dette højest udsædvanlige fund og for at få hjælp til den vanskelige obduktion. På opfordring fra kongens førstekirurg Ambroise Paré udgav d'Ailleboust samme år i Sens en beretning på latin om "dette utrolige tilfælde, som aldrig tidligere er set i den tid, verden har eksisteret, med mindre eftertiden har overset, at noget lignende skulle have fundet sted i ældre tider."⁹² Fra denne beretning stammer ovenstående resumé. Beretningens titel er *Portentosum lithopaedion, sive embryon petrefactum urbis Senonensis* (Det monstrøse stenbarn, eller det forstenede foster fra byen Sens). Den blev samme år oversat til fransk af Provanchères og udgivet samme sted under titlen *Le prodigieux enfant Petrefié de la ville de Sens* (Det vidunderlige forstenede barn fra byen Sens) med tilføjelse af Provanchères overvejelser om de mulige årsager til fænomenet som supplement til d'Aillebousts. Efter med stort besvær at have frigjort livmoderen fra kvindens bughule tog kirurgerne livmoderen med det indeholdte foster med hjem og fortsatte der møjsommeligt fridissectionen af fosteret fra først livmoderen og siden fosterhinderne. Skærearbejdet i den hårde livmoder stoppede og sløvede skalpellerne, og kirurgerne måtte skære med en sådan kraft, at de flere gange stødte på barnets gennemsigtige kranieknogler og på dets ribben. De måtte skære livmoderen op et lille stykke ad gangen, inden de kunne fortsætte med den besværlige fridissection af barnet fra den hårde, gipsagtige masse, der omgav det. Som det første fik de frigjort barnets højre skulder, og så gik det langsomt slag i slag, men både skærearbejdet og udtrækningen af barnet var så besværlige og måtte udføres med en sådan kraft, at barnets højre hånd ved et uheld blev skåret af og efterladt i livmoderen. Beretningen er forsynet med en illustration med titlen "Udtagningen af det lille barn fra sin mors livmoder", som viser den lidende kvinde liggende på ryggen i en seng med maven og livmoderen sprættet op, så man kan se ind på det sammenrullede barn i livmoderen. På en pude på sengen ved siden af moderen ligger det udtagne barn rullet sammen i sine hinder, og på en anden pude på gulvet foran sengen ligger barnet på ryggen frigjort af hinderne.

⁹² Nævnte værks forord.



Ill 10. Stenbarnet fra Sens. Overskriften lyder: "Udtagningen af stenbarnet fra Sens fra sin mors livmoder". Den forklarende undertekst lyder: "A. Barnets udseende og placering i livmoderen. B. Det udtagne barn med en del af livmoderen og fosterhinderne. C. Den lille krop udstrakt, så man kan fornemme størrelsen". Tegningen indgår i et lille hæfte med en håndskreven latinsk afskrift af Jean d'Aillebousts obduktionsrapport, som sammen med en afskrift af ægthedsdokumenterne fra Etienne Carterons salg i 1628 befinder sig i Det Kongelige Bibliotek i København (GKS 1641 4°). Den er antagelig tegnet efter originalen i d'Aillebousts beretning fra 1582 i forbindelse med Frederik 3.s erhvervelse af stenbarnet i 1653.

Ikke kun historien, men også stenbarnet selv kom efterfølgende vidt omkring. Efter i nogen tid at være blevet fremvist på stedet for interesserede tilrejsende som en kuriositet købte en førende parisisk købmand ved navn Preteseigle det til sit kunstkammer, hvor det blandt andre blev set af en af jordemoderfagets pionérer, kongelig jordemoder Louise Bourgeois (1563-1636). Preteseigle solgte det videre til guldsmeden Etienne Carteron i samme by, og Carteron solgte det i 1628 videre til venetianeren Gillebert Bodëy, efter at seks ansete parisiske borgere, som havde set det i Preteseigles kunstkammer, havde bevidnet dets ægthed i et dokument. I Venedig, hvor barnet også var genstand for stor opmærksomhed fra tilrejsende, så og berørte Thomas Bartholin under et af sine besøg i denne by i første halvdel af 1640'erne det intakte stenbarn hos dets senere ejermand, guldsmeden og juvelieren Gilbert Vautron, der ifølge Bartholin havde købt det til en høj pris. Det var formodentlig på baggrund af Bartholins omtale af stenbarnet for kongen, at Frederik 3. i 1653 erhvervede det for en net sum penge, og således kom det til København, dets sidste kendte opholdssted, hvor det kom til at indgå i Kongens Kunstkammer, og hvor det af kongen blev stillet til rådighed for Bartholins omhyggelige undersøgelse. I forbindelse med kongens køb af stenbarnet hjalp Bartholin med at skaffe afskrifter fra Paris af ægthedsdokumenterne fra Carterons salg i 1628.⁹³

Bartholin nævner stenbarnet fra Sens i 1645 i 1. udgaven af sin enhjørningebog med henvisning til bog 17 i Jacques-Auguste de Thou's tidligere nævnte værk om Frankrigs historie og til sin egen besigtigelse af barnet hos Vautron i Venedig.⁹⁴ I sin mere udførlige beretning, som afslutter første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* 9 år senere skriver Bartholin,⁹⁵ at han ikke tvivler på sandheden af historien om stenbarnet. Han resumerer fra d'Aillebousts beretning og henviser igen til de Thou. Yderligere henviser han til omtale hos

⁹³ Disse afskrifter på fransk befinder sig i dag på Det Kgl. Bibliotek i København sammen med en håndskreven kopi af d'Aillebousts obduktionsrapport og en tegning af udtagningen af stenbarnet fra sin mors livmoder (GKS 1641 4^o). Bartholin gengiver ægthedsdokumenterne i sin nedennævnte beretning om stenbarnet. Se endvidere Bering Liisberg 1897, s. 56-59.

⁹⁴ Thomas Bartholin: *De Unicornu Observationes Novae*, Padova 1645, s. 279 og Jacques-Auguste de Thou: *Historiarum sui temporis*, Paris 1604-1608. Fransk oversættelse: *Histoire universelle*, 6, Paris 1620, s. 226.

⁹⁵ Nævnte værk, Cent. 2, Hist. 100: *Homines Petrificati* (Forstenede mennesker), s. 353-360.

Paré,⁹⁶ Liceti,⁹⁷ Bourgeois⁹⁸ og den tyske læge Daniel Sennert (1572-1637)⁹⁹ samt til et værk af Plinius den ældre (23 e.Kr. – 79 e. Kr.) om sjældenheder.

Bartholin beskriver barnets knogler som solide og hårde og musklerne som gipsagtige og hårde som kalk. Huden er laset, hård og sort og på både maven, brystkassen og i hovedet desuden hæsliig. De tomme øjenhulers knogler rager frem. Overkæbens og underkæbens højre side mangler, tændernes alveoler er tomme, og kun en enkelt tand er efterladt tilbage. Højre overarmsknogle er nøgen, hånden mangler. Venstre overarm er løsnet fra kroppen, mens alle håndens fingre fremvises. Fødderne er let adskilte, tærne sammenvoksede, men de efterlader alligevel et fodspor.

D'Ailleboust havde som årsag til fænomenet foreslået, at moderens blod havde været for tørt, og Provanchères at for lav temperatur i livmoderen havde fået fostervandet til at fordampe og barnet til at udtørre. Fødselslægen François Rousset (1535-1598), der året forinden havde udgivet et værk om kejsersnit,¹⁰⁰ gav derimod den forklaring, at fosterets væv havde været sammengroet med moderens, så barnet ikke kunne fødes, hvorefter det ufødte barn var blevet gradvis indkapslet af hårdt væv, ligesom det væv, der er årsag til hævelse af fingerleddene hos gigtpatienter.¹⁰¹ Bartholin konkluderer, at der kan være mange og usikre forklaringer på fænomenet, men han foreslår, at forsteningen af barnet kan være opstået af alt for megen tørhed i livmoderen på grund af vedvarende graviditetssmerter og udstrømning af fostervand gennem en defekt. Desuden kan man, mener han, mistænke, at

⁹⁶ Ambroise Paré: *Les oeuvres d'Ambroise Paré*, 25. bog: *Traitant des Monstres & Prodiges*, Paris 1585.

⁹⁷ Fortunio Liceti: *De monstrorum causis, natura et differentis* (Om vanskabningers årsager, natur og forskelle), Padova 1616 og 1634. Se endvidere Licetus/Blasius 1665, s. 279-284 med illustration s. 284.

⁹⁸ Louise Bourgeois: *Observations diverses sur la stérilité* etc., Paris 1609, 1617 og 1626.

⁹⁹ Daniel Sennert: *Practicae medicinae* (Praktisk medicin) 1-6, Wittenberg 1628-1635. Se endvidere François Rousset: *Exsectio foetus vivi ex matre viva* (Udtagelse af det levende barn fra den levende mor) etc., Frankfurt 1601, s. 294-300 med illustration på s. 300. Oversat til latin af Caspar Bauhin (1560-1624) fra Roussets franske udgave: *Traité nouveau de l'hystérotomotocie ou enfantement césarien* etc., Paris 1581, med tilføjelse af bl. a. beretningen om stenbarnet fra Sens.

¹⁰⁰ François Rousset: *Traité nouveau de l'Hysterotomotokie ou Enfantement Caesarien*, Paris 1581.

¹⁰¹ Bondeson 2004, s. 41.

Ill. 11. Stenbarnet fra Sens, som det så ud, da Thomas Bartholin undersøgte det i København i 1653. Kopperstik af Albert Haelwegh i første bind af Thomas Bartholins *Historiarum Anatomicarum Rariorum*, København 1654, Centuria 2, Historia 100, s. 359. Det Kongelige Bibliotek.



stivhed fremkaldt af kulde kan have gjort æggets skal hård, og han tilføjer, at mange foreslår, at årsagen kan være varme, der ligesom høj feber kan få alt til at smelte og hentæres. Ingen af disse årsager forklarer dog ifølge Bartholin tilstedeværelsen af den rigelige fede, tætte, jordagtige masse.

Hvor Paré overlader til eftertiden at finde forklaringen, nøjes Bartholin med at glæde sig over diskussionen blandt de lærde og at fremvise for sin konge den vedlagte nøjagtige illustration af det sjældne stenbarn, som ikke har ændret sig på trods af den forgangne tid og de mange rejser.

Stenbarnet fra Sens er i begge udgaver af *Museum Regium* omtalt med henvisning til Bartholin og afbildet med et par pudsig illustrationer med barnet siddende på en kubisk kasse med venstre underarmsknogle liggende løst ved højre fod (1. udgaven) og venstre underarm og hånd

påny "påmonteret" i en absurd spids position (2. udgaven),¹⁰² og findes tillige beskrevet i Holcks katalog, hvor følgende oplyses om dets tilstand: "Dets gandske Krop er ligesom et andet ordentlig Barns, hist og her sees Knoklerne blotte, som den lange Tids og Veys Omflakning ventelig har forarsaget. Af dets haarde og sorte Hud er endnu noget her og der tilovers, Øyenhullerne ere tomme, noget af Kindbakkerne borte, det høyre Axelbeen blottet, og det venstre mest borte."¹⁰³

I forbindelse med opløsningen af Kongens Kunstkammer i 1820'erne, blev stenbarnet fra Sens ikke som mange andre genstande solgt, men i 1826 overført til Kunstkammerets afløser, Det Kongelige Naturhistoriske Museum, men herefter fortaber sporene sig, for da sidstnævnte museum i 1862 blev sammenlagt med universitetets zoologiske museum til det nuværende Zoologisk Museum, fulgte stenbarnet ikke med.¹⁰⁴

Dissektion af en havfrue

På hjemvejen fra sin godt 9-årige studierejse i Europa, som fandt sted i perioden fra sommeren 1637 til efteråret 1646, indgik Bartholin i Leiden i foråret 1646 venskab med Ole Worms ven, den hollandske geograf og direktør for Det Hollandske Vestindiske Kompagni, Johannes de Laet (1581-1649), som gennem Bartholin ville indsamle sjældne eksotiske genstande til Worms museum.

Den 1. juli 1646 skriver de Laët fra Leiden til Worm i København blandt andet følgende om en hånd og et ribben fra en havfrue:

"Berømmelige mand! Nu har jeg længe gået og længtes efter at genoptage min skrivepligt, som i nogen tid har været afbrudt, og så giver den berømmelige Hr. Thomas Bartholin mig den herligste lejlighed, da han er vendt tilbage til os fra sin rejse i Italien. Fra ham har jeg også modtaget dit museums katalog, som blev udgivet i fjor, og samtidig har jeg forstået, at du har i sinde af udgive samme til offentlig nytte med oplysninger om de ting, som indeholdes deri. Efter derfor at have gennemset kataloget er jeg begyndt at se mig omkring efter, hvad jeg kunne føje dertil af mine sager, som jeg gennem lang tid og ved forskellige lejligheder har samlet, skønt de ligger ubearbejdet og adsplittet forskellige steder hos mig [...] Imidlertid har jeg i en kasse nedlagt visse ting,

¹⁰² Omtalt i 1. udgaven, s. 1-2, illustreret på tavle 11, figur 2. Omtalt 2. udgaven som nr. 6, s. 3-4 (upagineret), illustreret på tavle 2, figur 6.

¹⁰³ Citerede værk, 1775, nr. 6, s. 19.

¹⁰⁴ Bondeson 2004, s. 45.

Ill. 12. Albert Haelweghs kobberstik af havfruen, som i slutningen af 1500-tallet blev fanget af købmænd fra Det Hollandske Vestindiske Kompagni i havet nær Brasiliens kyst og senere dissekeret i Leiden af den hollandske anatom Pieter Pauw (1564-1617) under overværelse af hans landsmand, geografen Johannes de Laet (1581-1649), som sendte havfruens afbildede hånd og ribben til Ole Worm i København, hvorved Thomas Bartholin fik mulighed for at studere begge dele indgående. Resultatet af disse studier og beretningen om havfruen bragte Bartholin i første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum*, København 1654, Centuria 2, Historia 11, s. 186-191, hvor kobberstikket findes på side 188. Bartholin indlemmede senere hånden og ribbenet i sin naturaliesamling. Bartholin havde også havfruer med på titelkobberet til sit samleværk om udforskningen af lymfekarsystemet, *Opuscula Nova Anatomica De Lacteis Thoracis Et Lymphaticis Vasis* (Nye anatomiske skrifter om brystgangene og lymfekarrene), København, Amsterdam og Frankfurt 1670. Det Kongelige Bibliotek.



hvis navne jeg ikke har fundet i dit katalog, og jeg vil overgive den til Hr. Bartholin, for at den med større sikkerhed kan nå dig. Blandt disse ting håber jeg, at du ikke vil forsmå skelettet af en hånd og et ribben af et havuhyre, som er almindeligt i havet ved Afrikas kyst tæt ved Angola. Portugiserne kalder det på deres sprog Perxe de Moliher, hvilket er det samme som en sirene. Og de kugler, som er drejet af ribbenene, priser man som et enestående middel mod hæmorrhoider, hvad jeg har lært af en lærd portugiser, der hyppigt havde erfaret deres hjælp. Jeg håber, at jeg snart får billedet af den levende.”¹⁰⁵

Det blev Bartholin, der med hjælp fra kongelig kobberstikker Albert Haelwegh (1620-1673) 8 år senere i første bind af *Historiarum Anatomicarum Rariorum* leverede billedet af den “levende” havfrue, både oppe

¹⁰⁵ Schepelern 1968, 3, Epist. 790 (nr. 1430), s. 194-195.

af vandet og i svømmende tilstand, sammen med illustrationer af de Laets skeletterede havfruehånd og -ribben.¹⁰⁶

I den ledsagende beretning tager Bartholin med henvisning til diverse lærdes beretninger og litteratur om havfruer fra forskellige steder i verdenshavene de mange spørgsmål om emnet op til grundig diskussion. Han indleder beretningen med at konstatere, at nogle af de ældre beretninger om havfruer er falske og andre sande, men at der i havet findes et stort dyr med menneskelignende udseende, ønsker han ikke at betvivle, og han finder det sikkert, at nye arter af havdyr er opstået ved, at landdyr har bevæget sig ud i havet: "Der findes marine ræve, ulve, kalve, hunde, heste etc. Hvorfor afviser vi så afbilledet af det marine menneskelige uhyre? Sikkert er det, at der på landjorden findes aber, som bortset fra tænke måde fremstår som mennesker i ydre udseende og holdning. Alle sådanne havuhyrer er beslægtede med sælhunden."¹⁰⁷ Herefter fortæller Bartholin om en havfrue, som i slutningen af 1500-tallet blev fanget tæt ved Brasilien af købmænd fra Det Hollandske Vestindiske Kompagni og dissekeret i Leiden af den hollandske anatom Pieter Pauw (1564-1617) under overværelse af Johannes de Laet. Hovedet, brystet og området ned til navlen bar præg af menneskearten, mens området fra navlen til fødderne bestod af et uformeligt legeme uden tegn på hale. For ikke at føre læseren bag lyset har Bartholin havfruens hånd og ribben i sit museum, hvilken høflighed han skylder den prisværdige de Laet. Desuden vedlægger han et billede af denne havfrue i såvel oprejst som svømmende position, således at alle tvivlere kan tilfredsstilles. Herefter følger en detaljeret anatomisk beskrivelse af den dissekerede havfrues hånd og ribben i overensstemmelse med illustrationerne. Bartholin slutter sin beretning med følgende konklusion:

"Der er så stor forskel hos de gamle og nye forfattere vedrørende havfruernes udseende, at det ikke forbavser, at nogle anser dem for opdigtede. Selv har vi hænder som bevis, og vi kan pege på havfruer af den slags, som er blevet set i virkeligheden. Hverken hænder eller ribben kan bedrage, og vi har bragt fuldkommen naturtro illustrationer af dem."¹⁰⁸

I Bartholins katalog fra 1662 over sin egen samling, finder man stadig de Laets havfruehånd- og ribben,¹⁰⁹ hvorimod de ikke findes i nogen

¹⁰⁶ Nævnte værk, Cent. 2, Hist. 11: Sirenis seu Marini Hominis Anatome (Dissektionen af en havfrue eller et havmenneske), s. 186-191.

¹⁰⁷ Samme sted, s. 188.

¹⁰⁸ Samme sted, s. 191. Citeret efter Bruun 2007, s. 164.

¹⁰⁹ Thomas Bartholin: *Domus Anatomica Hafniensis*, København 1662, s. 52. Bruun 2007, s. 94-95 og 162-164.

af katalogerne over inventariet i Kongens Kunstkammer. Bartholins samling befandt sig i hvert fald til at begynde med på 1. sal af hans professorbolig på Frue Plads. Om den ligesom fætterten Henrik Fuirens (1614-1659) samling blev indlemmet i det naturhistoriske museum, som Bartholin som Københavns Universitets dekan og rektor fik indrettet på 1. sal af Anatomihuset på Frue Plads i 1657, eller hvad der i øvrigt skete med den, er imidlertid uvist.¹¹⁰

Den norske vanskabning

Thomas Bartholins videnskabelige tidsskrift *Acta Medica & Philosophica Hafniensia*, som var verdens første tidsskrift med overvejende lægevidenskabeligt indhold, udkom i 5 bind på Peder Haubolds forlag i København fra 1673 til Bartholins død i 1680 og havde Bartholin selv som både udgiver og redaktør. De 5 bind indeholder de 9 årgange 1671-1679. Værket har et bredt og blandet indhold med fokus primært på medicinske og sekundært naturhistoriske emner. Bidragyderne var først og fremmest medlemmer af Thomas Bartholins familie og kredsen af videnskabsfolk omkring ham, men også anerkendte udenlandske videnskabsfolk bidrog.

I 2. bind fra 1675 med årgang 1673 bringer Holger Jacobsen en beretning om “en uformelig vanskabning af hunkøn med et frygteligt udseende,”¹¹¹ som blev født af Frederikke Hall i Norge 30. maj 1673. Den fattige mor sørgede for, at pigen ved nøddåb i hjemmet blev døbt Catharina.

Om barnets udseende og skæbne skriver Holger Jacobsen:

“Fingrene var i høj grad brede og fladtrykte, neglene delt på midten. Kraniet bestod af en uformelig, blød, mørkebrun masse, skinnende og gennemsigtig som glas. Den bagerste del af hovedet, mærket med bogstavet A, havde en besynderlig sammentrukket og rynket hud, under hvilken de små knogler, som ligeledes havde et besynderligt udseende, var begroet med skæmmende spredte hår. Øjnene var fuldstændig fremstående uden for øjenhulerne og skabte et skrækkeligt udseende, som når hvid farve blandes med blodig, og krystallinsk eller hvid væske dækkes af mørkt, mat lys. Næsen og dens knogle undgik naturens fejl. De deforme og kødede øjeæbler var slappe og svampede i hele deres

¹¹⁰ Brandt Andersen 2017, s. 247.

¹¹¹ Citerede værk, nr. 33, s. 80-81.

Ill. 13. Den norske vanskabning af hunkøn født af Frederikke Hall 30. maj 1673 a-c. a. Baghovedet: A. Denne del af den vigtige indgang er hård. B. Dette kød er blødt. C. Dette er hår. b. Ansigtet. c. Hånd og fod. Fra Thomas Bartholins videnskabelige tidsskrift *Acta Medica et Philosophica Hafniensia* (Medicinske og naturfilosofiske beretninger fra København), bind 2, årgang 1673, København 1675, Observation 33, s. 80-81. Det Kongelige Bibliotek.



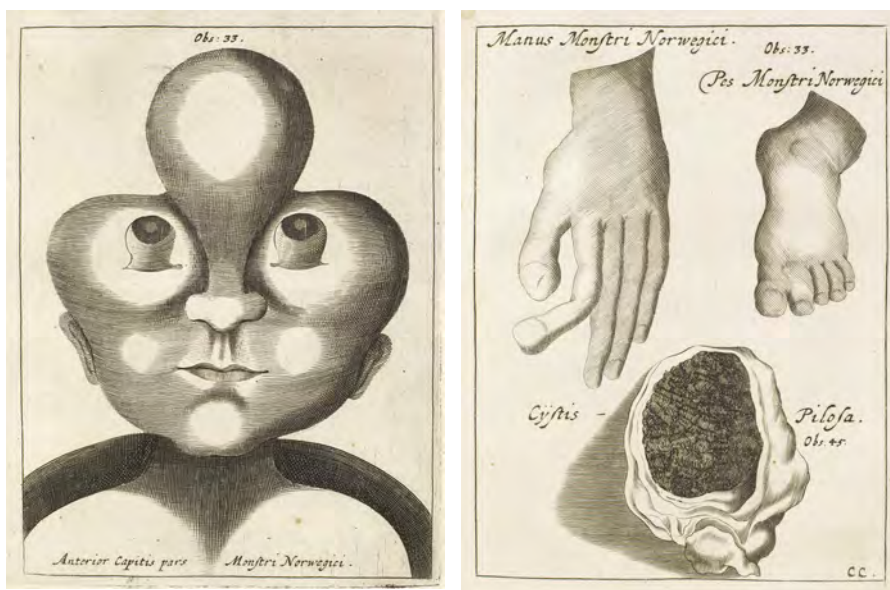
omkreds. På fødderne var de to forreste tæer [storetåen og nabotåen] ikke adskilte, men samlede og ved nærmere øjesyn sammenvoksede. Brystbenet var kort og løftet op. Men denne vanskabning begræd ikke sin fødsel, sin egen ulykke eller tilfælde, hun udsendte hverken nogen- sinde suk eller jamren. Hun overlevede tre dage, hvor hun kun fik mælk, som hun altsammen kastede op gennem næseborene, inden hun døde, utvivlsomt udpint af sult”.¹¹²

Beretningen er ledsaget af tre illustrationer.

ANALYSE OG PERSPEKTIVERING

De gennemgåede 15 beretninger fra Thomas Bartholins skrifter er, som det fremgår, på mange måder meget forskellige, og når man skal forsøge at analysere Bartholins bevæggrunde for at bringe sådanne beretninger i sine værker, giver det god mening at foretage følgende inddeling, når man vel at mærke holder sig for øje, at grænserne mellem de tre kategorier er flydende:

¹¹² Samme sted.



1. Beretninger, som, uanset hvor mærkværdige de måtte forekomme for en nutidig læser, repræsenterer veldokumenteret nutidig viden eller i det mindste forekommer sandsynlige.
2. Beretninger, hvis sandfærdighed vi med nutidig viden må afvise, men som med indsigt i datidige forhold bliver umiddelbart forståelige.
3. Beretninger, hvis sandfærdighed vi med nutidig viden må afvise, og som det selv med indsigt i datidige forhold er vanskelige at forstå. For nogle af beretningerne i denne kategori fik Bartholin kritik af sine kolleger i samtiden.

Placeringen af de 15 beretninger i disse kategorier er på ingen måde let og beror i høj grad på et subjektivt skøn. Mit skøn ser således ud:

1. De sammenvoksede brødre, stenbarnet fra Sens, den norske vanskabning, den behornede kvinde, mand og hest.
2. Den æglæggende kvinde, den dissekerede havfrue.
3. Det balsamerede lig med vækst af hår og negle, kvinden og katten med fødsel gennem munden, det opvågnede lig, den æglæggende hane, den slugte blokfløjte, Jens Fuglefængers henrettelse.

Vedrørende kategori 1:

Fælles for beretningerne i kategori 1 er, at de ikke bare var veldokumenterede i samtiden, men lignende tilfælde forekommer også i nutiden og repræsenterer således nutidig viden. For alle 6 beretningers vedkommende findes der flere samtidige uafhængige øjenvidneberetninger og illustrationer, og for to af beretningernes vedkommende, de sammenvoksede brødre og den behornede kvinde, var Thomas Bartholin selv et af øjenvidnerne. Yderligere undersøgte han stenbarnet fra Sens. Et andet fællestræk for beretningerne er, at de repræsenterer udprægede sjældenheder.

Flere af eftertidens forfattere har med henvisning til deformitetens usædvanlige natur og det forhold, at ingen lignende tilfælde er beskrevet i 1800- og 1900-tallet, betvivlet Colloredo-brødrenes eksistens, mens andre har mistænkt Bartholin for at overdrive,¹¹³ men der er intet rimeligt grundlag for nogen af delene, for som nævnt bekræftes Bartholins beskrivelse af talrige uafhængige samtidige kilder, hvis beskrivelser på baggrund af øjenvidneskildringer svarer meget nøje til hans. Det samme gælder de forskellige samtidige illustrationer af brødrene. Colloredo-brødrene er i kraft af deres ekstreme sjældenhed og usædvanlige anatomi et eksempel på naturens udfordring af den menneskelig fornuft og forestillingsevne. Selv for fagfolk er det vanskeligt at forestille sig, hvordan en så gennemgribende misdannelse kan være forenelig med livets opretholden langt ind i voksenalderen. Imidlertid er brødrene et eksempel på siametiske tvillinger af typen omphalopus parasiticus,¹¹⁴ hvor navnets første ord henviser til, at sammenvæksten er lokaliseret til området omkring navlen (gr. omphalos = navle), og navnets andet ord henviser til, at der er tale om asymmetriske tvillinger, hvor den ene tvilling så at sige lever som en parasit på den anden. Misdannelsen skyldes, at et befrugtet æg ikke deler sig fuldstændigt, og stedet for tvillingernes sammenvækst afgøres af, hvilken del af ægget, der ikke deles. Til at begynde med har de to tvillingefostre været ens, men en del af Johannes Baptistas krop og indre organer har på et tidspunkt mistet sin forsyning med næringsstoffer og ilt fra navlekarrene og broderens blod og er herefter begyndt at gå til grunde, hvorefter den resterende del af ham har overlevet på de fungerende blodkarforbindelser til broderen. Johan-

¹¹³ Bondeson 2004, s. xiii.

¹¹⁴ Samme sted, s. xv.

nes Baptistas store hoved tyder på tilstanden hydrocephalus, dvs. vand i hjernen som følge af mangelfuld drænage af hjerne- og rygmarvsvæske.

I dag ville man formentlig have kunnet adskille Colloredo-brødrene kirurgisk kort tid efter fødslen på bekostning af Johannes Baptistas liv, men så Lazarus ville have været i stand til at leve et normalt liv.

Der heller ingen grund til at tvivle på eksistensen og beskrivelsen af den norske vanskabning. En søgning på syndromdatabasen omim.org (Online Mendelian Inheritance in Man) på kombinationen af barnets tre mest fremtrædende misdannelser microcephalia (lille hjerne), syndactyly (sammenvækst af fingre eller tæer) og eye anomaly (øjenabnormitet) giver 47 kendte misdannelsessyndromer. I dette tilfælde er det nok heller ikke så meget beskrivelsen af barnet, som det er de absurde, skitseprægede og uden tvivl overdrevne og unøjagtige illustrationer af dets hoved i Bartholins tidsskrift, der vækker læserens skepsis.

Beretningen om stenbarnet fra Sens bekræftes ikke bare af de overbevisende samtidige øjenvidneberetninger og senere juridiske vidneerklæringer, men også af det fysiske bevis i Kongens Kunstskammer. Bartholin undersøgte selv barnet, først i Venedig i begyndelsen af 1640'erne og i København omtrent 10 år senere.

Et stenbarn er et meget sjældent, men velkendt fænomen, som hyppigst opstår i forbindelse med ekstrauterine (uden for livmoderen) bughulegraviditeter, som er for store til, at kroppen kan nedbryde dem. I stedet indkapsles det døde fostervæv for at beskytte moderens krop imod infektion og betændelse. Det er ikke usædvanligt, at en kvinde bærer et stenbarn i sig i årtier og i mellemtiden gennemfører adskillige normale graviditeter og fødsler.¹¹⁵ Dette blev sandsynligvis forhindret i det aktuelle tilfælde fra Sens, som var usædvanligt ved, at stenbarnet befandt sig i livmoderen. Der er hidtil beskrevet ca. 300 tilfælde af stenbørn i litteraturen.¹¹⁶

Talrige uafhængige øjenvidneskildringer, illustrationer og omtale hos andre lærde bekræfter beretningen om franskmænden François Trouvillous horn i panden.¹¹⁷ Den hollandske kvinde Margaretha Mainers' horn på hovedet så Bartholin selv i Amsterdam i 1646 og fik efterfølgende fremstillet en detaljeret illustration af hende. Ud fra en tidstypisk blanding af overtro og skæbnetromente kvinden selv, at hun havde fået hornet af bedrøvelse over sin uduelige søn. Frederik 3.s hornede hest har

¹¹⁵ en.wikipedia.org/wiki/Lithopedion.

¹¹⁶ Samme sted.

¹¹⁷ Bondeson 2004, s. 123-127.

Bartholin formentlig også selv set, og i hvert fald støttes beretningen af både hornene i Bartholins og Worms naturaliesamling og den tegning af hesten med horn, som Worm fik fremstillet.

Det er velkendt, at både mennesker og dyr, der normalt ikke har horn, kan få det. Det drejer sig om tumorer, kutane horn (cornu cutaneum), der udgår fra hudens hornlag, keratinlaget, hvilket stemmer fint overens med Bartholins oplysning om, at den kongelige hests horn var fast bundet til huden og bevægede sig med den. Kutane horn dannes oftest på soleksponerede områder af huden, som det var tilfældet i alle tre beretninger. Ca. 20 % af kutane horn omdannes til ondartet pladecellectarcinom, hvor det er karakteristisk, at der ved hornets basis kommer rødme og kløe og ved kradning blødning som beskrevet af Bartholin på den hollandske kvinde. Når man nu til dags ikke ser folk med horn i den vestlige verden, skyldes det, at hornene opereres, skrubes eller stråles væk, så snart de vokser frem, men på internettet findes talrige autentiske fotos af nulevende mennesker fra fattige områder af verden med ganske store horn på hovedet.

Vedrørende kategori 2:

I 3. udgaven af sin anatomibog fra 1651 redegør Bartholin for sin og tidens sagkundskabs gængse opfattelse af den menneskelige befrugtningssproces.¹¹⁸ Det fremgår heraf, at man på dette tidspunkt ikke havde kendskab til noget kvindeligt æg, men mente, at befrugtningen skete ved, at kvindens sæd, dannet i kvindens testikler (æggestokkene), mødte mandens sæd i kvindens livmoder i forbindelse med samlejet: "For manden sprøjter sin sæd lige ind i livmodermunden, hvor den efterfølgende forenes med kvindens sæd og bliver indfanget og tilbageholdt af livmoderen, hvorved befrugtningen siges at være fuldført."¹¹⁹

Harveys nævnte teori fra samme år om pattedyrægget satte naturligt gang i mange spekulationer hos de lærde, ikke mindst Bartholin. Når han i sin publikation i 1654 om den æglæggende norske kvinde i modsætning til Ole Worm ikke forklarer dette sjældne eksempel på naturens luner med djævekunster, men forsøger at finde en rationel naturvidenskabelig forklaring, skal det netop ses i lyset af Harveys nylancerede teori, som Bartholin henviser til, og snarere opfattes som et udtryk for Bartholins velkendte åbenhed over for nye teorier end for mangel

¹¹⁸ Nævnte værk, s. 131-159.

¹¹⁹ Samme sted, s. 151.

på kritisk sans. Der er både god fornuft og fremsynethed i hans første forklaring om, at hvis de to æg var udviklet i livmoderen og kommet ud gennem skeden, "så er det en kendt sag, at det menneskelige foster i sit første anlæg ligner et æg, kun har det ingen skal," mens hans anden forklaring om, at æggene kan være kommet ud gennem endetarmen vækker undren. For hvordan har Bartholin, der i sin anatomibog så fint forklarer den kvindelige sæds vej fra de kvindelige testikler (æggestokkene) gennem trompeten (æggelederen) til livmoderen, og samtidig slår fast, at ingen befrugtning kan finde sted uden sæd fra begge køn, forestillet sig, at kvindelig sæd eller et kvindeligt æg skulle have fundet vej til endetarmen? Det giver han ingen forklaring på, men nøjes med at henvise til Salmuths vidtløftige beretning om den tohovede orm med skinnende øjne og spillende tunge, som blev klækket af et endetarmsæg.

Hvis man tager vidneerklæringerne for pålydende, som Bartholin tilsyneladende gør, må den mest oplagte forklaring på hændelsen være, at Anna Omundsdatter var psykisk syg og selv havde puttet de to æg op i sin skede, eller at hun gjorde det for at drive gæk med sine omgivelser og tiltrække sig deres opmærksomhed, hvilket i så fald i høj grad lykkedes. Man må undre sig over, at hverken Bartholin eller Worm luftede denne mulighed.

Sin tvivl om beretningens sandhed lufter Bartholin med bemærkningen "Jeg er klar over, at de fleste ville betvivle rigtigheden af denne fødsel," og igen i inventarieteksten til Kunstkammeret 20 år senere: "Et Eg som sigis en Qvinde at have fød".

På Bartholins tid var Jorden og dens dyre- og planteliv stadig relativt udforsket, og nye arter fra fjerne, eksotiske områder blev til stadighed hjembragt af søfolk og andre rejsende og præsenteret for de lærde i Europa. Set i det lys turde det ikke være svært at forstå datidens tro på eksistensen af enhjørninger, havfruer og andre fabeldyr og -væsener – særligt ikke, når denne tro blev underbygget af beretninger fra rejsende, som hævdede selv at have set disse skabninger, og af håndgribelige beviser som enhjørningehorn eller som i dette tilfælde en hånd og et ribben fra en havfrue. Bartholin og Worm kan med ingen rimelighed beskyldes for at have været naive i denne sammenhæng. Worm blev i 1636 klar over, at de horn, som man i århundreder havde opfattet som horn fra en hestelignende enhjørning, og som blev opbevaret rundt omkring i Europas klostre, kirker, fyrste- og kongehuse og brugt i behandlingen af sygdomme og som middel imod forgiftninger, i virkeligheden stammede fra narhvalen. Worm publicerede selv sin opdagelse i det lille skrift



Ill. 14. Titelkobberet til 2. udgaven af Thomas Bartholins *De Unicornu Observationes Novae* (Nye iagttagelser vedrørende enhjørningen), udgivet i Amsterdam i 1678 af sønnen Caspar Bartholin den yngre (1655-1738). Selvom Thomas Bartholin med Ole Worms opdagelse af, at hidtil antagne enhjørningehorn i virkeligheden var stødtænder fra narhvalen, mistede troen på det hestelignende fabeldyr, mistede han ikke sin fascination af myten om det. Det Kongelige Bibliotek.

An os illud quod vulgo pro cornu Monocerotis venditatur verum Unicornu? (Er mon den knogle, der almindeligvis sælges som horn fra en enhjørning, et ægte horn fra en enhjørning?), København 1638, men budskabet blev først for alvor udbredt med Bartholins *De Unicornu Observationes Novae*, som han som nævnt udgav i Padova i 1645. Worm og Bartholin var med andre ord de første lærde, der for alvor satte spørgsmålstegn ved eksistensen af det hestelignende fabeldyr med det lange snoede horn i panden og de tillagte attråværdige egenskaber som jomfruelighed, renhed, kraft og styrke.

I sin beretning om den dissekerede havfrue er Bartholins argumentation for eksistensen af havfruer da også både overbevisende, logisk og fremsynet. Med nutidig zoologisk og evolutionær viden kan vi slå fast, at han havde helt ret i, at nye arter af havdyr er opstået ved, at landdyr har bevæget sig ud i havet. Han sammenligner desuden mennesker med aber og tager dermed et par århundreders forskud på Charles

Darwins (1809-1882) *On the Origin of Species* (Om arternes oprindelse), London 1859.

Han konkluderer, at havfruer er beslægtet med sælhunden – en sammenligning, der er umiddelbart forståelig, og det må vel netop antages, at den dissekerede havfrue var en sæl eller et andet mindre havpattedyr og “hånden” således skelettet af en luffe.

Vedrørende kategori 3:

I betragtning af Bartholins kendskab til reproduktionsorganerne hos både mennesker og dyr er det mere end vanskeligt at forestille sig, at han skulle have troet på, at den kongelige hane kunne lægge æg, og ved sin dissektion af hanen fandt han da heller ikke andet end normale hanlige kønsorganer. Som nævnt havde han på dette tidspunkt en klar opfattelse af, at befrugtningssprocessen krævede tilstedeværelse af både hanlig og hunlig sæd, og hvordan skulle hunlig sæd have fundet vej ind i hanen? Ydermere var Bartholin mere end skeptisk overfor eksistensen af det dragelignende væsen, basilisken, som mange i tiden mente kunne udruges af et haneæg. Han kalder historier om basilisker for gamle sagn og erklærer, at de væsener, som han selv har mødt på sin vej, og som var udråbt til basilisker, enten var vanskabte kyllinger eller kunstige frembringelser.

Den eneste nærliggende forklaring på Bartholins fremsatte teori om, at det kongelige haneæg kunne være dannet af rådnende sæd i hanens tarm, er den, som Ludwig Kepler fremfører, nemlig at Bartholin ikke ønskede at bringe sig på kant med kongen og hoffet, som insisterede på, at ægget var lagt af hanen.

På samme måde er det vanskeligt at forestille sig, at Bartholin for alvor har troet på, at en kvinde kunne føde et fingerlangt foster gennem munden, og at en kat kunne føde sine killinger ad samme vej, selvom han tilsyneladende lægger stor vægt på udsagnene fra anden- og tredjehandsvidner. Ganske vist argumenterer han fint for det faktum, at graviditeter kan finde sted uden for livmoderen, men i sin vidtgående teori om, at dette også kan gælde mavesækken, mangler han at forklare, hvordan “et vildfarent foster” eller kvindelig sæd skulle have fundet vej dertil. Og mon ikke også Bartholin udmærket vidste, at katte har for vane at bære deres killinger rundt med munden?

Med sit detaljerede kendskab til det menneskelige svælg og den menneskelige fordøjelseskanal med alle dens hjørner og snævre passager, er det også vanskeligt at forestille sig, at Bartholin har troet på, at en

knapt 16 cm lang træfløjte kunne passere hele vejen igennem en skole-dreng uden at forårsage tarmslyng, perforationer eller andre akutte katastrofer i maven. Alene vejen gennem svælget ville kræve en sabelslugers færdigheder.

Bartholin var vidende om, at hår og negle kunne vokse kortvarigt efter dødens indtræden, men han var helt sikkert også vidende om, at de ikke kunne vokse gennem 24 år på et balsameret lig og med en sådan hast, at de måtte klippes regelmæssigt. Lige så vidende var han utvivlsomt om, at det ikke kan lade sig gøre, at en maltrakteret, radbrækket og opskåret forbyrder, der lige har fået knust sine knogler og flået sit hjerte ud, i stående stilling kan betragte de omkringstående tilskuere og sit hjerte på jorden, inden hans hoved hugges af.

Selv da Bartholin efter flere henvendelser fra pålidelige kilder var blevet klar over, at beretningen om Hamborg-lægen Slegels død af skræk ved synet af det vågnede lig ikke havde noget på sig, fortsatte han med at bringe den og ændrede blot lidt på dens indhold.

Det kan være svært at forstå, at beretningerne i denne kategori er publiceret af samme fordringsfulde videnskabsmand, som henholdsvis indleder og afslutter sin afhandling om fundet af mælkebrystgangen hos mennesket med erklæringerne: "Vi tror ikke mere, end hvad vi kan tage og føle på med hænderne og se med vore øjne" og "De, som slår sig til ro med noget, de ikke har set, eller tror, hvad de blot har hørt, de skuffes". Beretningerne i denne kategori kendetegnes jo netop ved, at de ikke er selvoplevede, men overleveringer fra andre. Det samme gælder de mangfoldige andre beretninger i denne kategori, som man finder spredt i Bartholins værker. Det er derimod ikke lykkedes mig at finde et eneste eksempel i Bartholins forfatterskab på selvobserverede iagttagelser eller beretninger, som forekommer usandsynlige, vidtløftige eller fordrejede. Det er som om, der hos Bartholin er en verden til forskel på den kritik og troværdighed, som det er nødvendigt at underkaste sig selv som forfatter, når man gengiver egne iagttagelser, og den, der kræves, når man gengiver overleveringer fra andre, for som han skriver efter de overleverede beretninger om konen og katten, der fødte ud af munden: "Hvem, der har lyst, kan jo tro det. Om andre i fremtiden skulle være mindre tilbøjelige til at tro det, vil det ikke have nogen betydning. I denne henseende har enhver sin frie vilje, og vi udøver intet tyranni over iagttagelserne". Som historien om Jens Fuglefængers henrettelse viser, var andre store videnskabsmænd i tiden, i dette tilfælde Francis Bacon, villige til at gå skridtet videre og bringe den slags beretninger som selvoplevede, og Bartholin har så øjensynligt følt sig fri nok til at

lade sig inspirere af den store englænder og krydret beretningen om Fuglefænger med lidt Bacon.

Men tilbage til spørgsmålet, som var denne artikels udgangspunkt: Hvis Bartholin ikke selv troede på indholdet i disse beretninger, og når han fik kritik af lærde i sin samtid for at bringe dem og oven i købet i visse tilfælde fik at vide, at de var opdigtede, hvorfor bragte ham dem så med fare for at sætte sin troværdighed som videnskabsmand over styr, og hvorfor blev han så ved med at gentage dem i senere udgivelser og udgaver af sine værker?

En del af forklaringen skal måske findes i den efterfølgende sætning fra beretningerne om de perorale fødsler:

“Ej heller bør dog på den anden side folk udpibes, som beretter, hvad de har set eller hørt, lige så lidt som folk, der ud fra beretninger, der stammer fra troværdige, uafhængigt og omhyggeligt gransker grunden til de sjældne ting.” Altså kan Bartholins egen nysgerrighed og hans forventede nysgerrighed blandt læserne efter at udforske og finde forklaringer på sjældne ting og fænomener i naturen være en del af forklaringen. Meget var i 1600-tallet ikke så lysende klart som i dag, og Bartholin var af natur nysgerrig og åben, men ingenlunde skråsikker, og der er i hans forfatterskab mange eksempler på, at han ved mindste tvivl om tings rette sammenhæng, lader spørgsmålet herom stå åbent.

Nogle af senere tiders medicinhistorikere har netop angrebet Bartholin for som videnskabsmand kun at interessere sig for kuriositeter, sjældenheder og undtagelser, men ikke for det almindelige og lettere forklarlige.¹²⁰ Det er på ingen måde nogen rimelig anklage. Et karakteristisk træk for naturvidenskaben på Bartholins tid var netop, at den interesserede sig for at udforske naturens mangfoldighed eller, om man vil, rigdommen og mangfoldigheden i Guds skaberværk. Inden for lægevidenskaben gav det sig blandt andet til kende ved en stor interesse for og fascination af vanskabninger, i tiden oftest betegnet monstre, hvilket illustreres af tidens mange store værker om dette emne, heriblandt Ambroise Parés *Des Monstres & Prodiges* (Om vanskabninger og vidundere), Paris 1573, italieneren Ulisse Aldrovandis (1522-1605) posthume *Monstrorum Historia* (Beretning om vanskabninger), Bologna 1642 og Fortunio Licetis og Gerard Blasius' *De Monstris*, Amsterdam 1665.

Interessen for og publikationen af afvigelser og sjældne tilfælde – kasuistiske meddelelser eller kasuistikker – har alle dage været og er stadig et vigtigt redskab i lægevidenskabens måde at skaffe sig ny viden

¹²⁰ F.eks. Maar 1916, s. 7.

på og en forudsætning for grænsesætningen mellem det normale og det abnorme.

En anden og måske mere væsentlig del af forklaringen på Bartholins publikation af beretningerne i kategori 3 giver han selv i en brevkorrespondance med den parisiske anatom Guy Patin (1601-1672) i 1662. Patin skriver i et brev til Bartholin fra Paris den 19. maj 1662,¹²¹ at han har læst alle 6 centurier af Bartholins sjældne medicinske beretninger, som han roser for mange fine emner, men to af beretningerne i sjette centurie havde han gerne set, at Bartholin ikke havde bragt. I den ene gengiver Bartholin en dom afsagt af parlamentet (retten) i Grenoble i 1637 i en sag om utroskab og en imaginær graviditet.¹²² Ægtemanden til en vis Madame d'Auvermont fra Grenoble havde uden hjemmeorlov været udstationeret permanent som kaptajn i Tyskland i 4 år, da hans kone fødte en søn. Konen hævdede, at hun ikke havde haft seksuelle forhold til andre mænd, men efter at hun havde drømt, at hun havde haft samleje med sin mand, blev hun gravid. Flere vidner aflagde ed på hendes ærbarhed, hvorefter retten frikendte hende. Bartholin betvivler beretningens sandhed, men bringer den altså alligevel, og Patin oplyser ham så i brevet, at domsskriftet er et falsum opdigtet af barnets rigtige slyngelagtige far for at latterliggøre dommerne i Grenoble og for at vise sin foragt for lægerne ved Universitetet i Montpellier.

Den anden beretning, som Patin kritiserer Bartholin for at bringe, er interessant, fordi den er et eksempel på uberettiget kritik fra ikke bare en ven, men også en af tidens mest respekterede franske anatomicere. Beretningen drejer sig om et mere typisk tilfælde af stenbarn med placering uden for livmoderen. En 60-årig barnløs kvinde fra den nordøstfranske by Pont-à-Mousson begik 6. august 1659 selvmord ved at kaste sig ud af et vindue.¹²³ Gennem sine 30 år som enke havde hun ofte klaget over fornemmelsen af en ubehagelig tung masse i sit underliv. Derfor besluttede man at obducere hende og fandt ved obduktionen et skønnet 6 måneder gammelt indkapslet stenbarn i hendes bughule, bundet til bughinden og tarmene, mens livmoderen var tom og fremstod normal. Patin konkluderer, at graviditet ikke kan finde sted uden for

¹²¹ *Epist. Med.*, 2, 1667, Cent. 3, Epist. 83: De narrationibus Fabulosis (Om fabelagtige fortællinger), s. 354-357. Tak til Niels W. Bruun for adgang til engelsk oversættelse af dette brev.

¹²² *Hist. Anat.*, 3, 1661, Cent. 6, Hist. 61: Ex imaginatione natus (Født ud fra indbildning), s. 296-304. Dansk oversættelse i Jantzen 1904, s. 15-21.

¹²³ Samme sted, Hist. 92: Foetus extra uterum in abdomine inventus (Foster fundet i bughulen uden for livmoderen), s. 359-364.

livmoderen og kalder beretningen for en fabel, som bygger på bedrag og løgnagtighed. Bartholins beskrivelse i denne beretning vidner derimod om en imponerende indsigt i graviditet uden for livmoderen:

“Hvis det virkelig forholder sig som beskrevet, kan jeg kun tænke mig, at dette foster må være undfanget i tubae [æggeledderne]. Sæden kan let nå ind i tuba. Utvivlsomt gemmer den sig så længe her, indtil den forener sig med den kvindelige. Men så snart adgangen tilbage til livmoderen spærres, finder undfangelsen sted i tubae, der er udvidelige. Når fosteret vokser i den snævre tuba, bliver det kvalt og drager moderen med sig i døden, hvis tubavæggen er stærk, men er den tyndere, bryder fosteret med magt gennem tuba og styrter ud i bughulen. Dette sidste mener jeg har fundet sted med det Pont-à-Moussonske foster. Jeg ville have troet, at fosteret havde banet sig vej gennem livmoderen, hvis ikke obduktionen havde overbevist mig om, at livmoderen var ganske uden spor af læsion og ar, hvilket obducenten muligvis ville have fundet i tuba, hvis han havde undersøgt denne lille del. Sikkert er det, at barnet slipper lettere gennem en rumperet tuba end gennem livmoderen.”¹²⁴

Bartholin giver i et brev 29. august samme år Patin svar på de to kritikpunkter:

“Selv har jeg altid tvivlet på sandfærdigheden af domsskriftet fra Grenoble, alligevel tilføjede jeg det til de sande beretninger for på den måde at belønne læserne med en behagelig afveksling. Ligesom digtere ønsker også historikere at gavne og fornøje.”¹²⁵

Hvad angår stenbarnet fra Pont-à-Mousson konstaterer Bartholin, at der har været delte meninger. Han har haft sine betænkeligheder vedrørende beretningens ægthed, men fandt det ikke desto mindre sandsynligt, at den kunne være sand. Uanset hvem dens ophavsmand er, fortjener han tillid. Efter at have nævnt yderligere eksempler på, at naturen spiller spil med den menneskelige formering, tilføjer Bartholin:

“Til mit forsvar vil jeg sige dette, at jeg har tilføjet disse og andre beskrivelser til mine sjældne medicinske beretninger i samme form, som jeg har modtaget dem, for jeg ønsker ikke at svigte mit løfte i denne sag for sandfærdighedens skyld. De tilfælde, som jeg har set, kan jeg berette som sande – for de øvriges vedkommende må læseren forlade sig på andres og ikke på min autoritet.”¹²⁶

¹²⁴ Samme sted, s. 362-363. Citeret efter Jantzen 1904, s. 35-36.

¹²⁵ *Epist. Med.*, København 1667,2, Cent. 3, Epist. 84: De mirabilibus in partibus humanis (Om forunderligheder ved menneskelige fødsler), s. 357-359. Tak til Niels W. Bruun for adgang til engelsk oversættelse af dette brev.

¹²⁶ Samme sted.

Jean Riolan havde altså lang hen ad vejen ret i sin kritik, når han skrev, at “Bartholin er ligeglad med, om det, som han overtager fra andre, er rigtigt eller forkert”. Når der var tale om overleverede beretninger følte Bartholin sig ikke ansvarlig for, at indholdet var sandt. Det centrale for ham var at præsentere sin læser for nyt og interessant stof, at underholde sin læser, at vække sin læsers nysgerrighed og at udfordre sin læsers egen dømmekraft og evne til fortolkning og refleksion.

KONKLUSION

Spredt i Thomas Bartholins omfangsrige forfatterskab findes beretninger, som har givet anledning til, at både lærde i hans samtid og senere tiders medicinhistorikere – især fra positivismens æra i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet – har kritiseret ham for vidtløftighed og manglende kritisk dømmekraft som videnskabsmand. Meget af kritikken, især eftertidens og især den, der gælder selvoplevede iagttagelser, er uberettiget. Når Bartholin selv iagttog og forskede, følte han sig ansvarlig for at gengive det observerede korrekt og pålideligt, og han stillede sig ikke tilfreds med at konkludere på baggrund af overleveret viden fra andre. Det er ikke lykkedes denne artikels forfatter at finde et eneste eksempel, som tyder på, at Bartholin ikke gengiver sine egne iagttagelser korrekt og sandfærdigt. Omvendt er der i hans forfatterskab mangfoldige eksempler på overleverede beretninger fra andre, som han enten ikke selv troede på eller i det mindste betvivlede sandheden af. Når han gengav beretninger fra andre følte han sig ikke ansvarlig for sandfærdigheden. Hans formål med at bringe disse beretninger var at præsentere sin læser for nyt og interessant stof, at underholde sin læser, at vække sin læsers nysgerrighed og at udfordre sin læsers egen dømmekraft og evne til fortolkning og refleksion. Thomas Bartholin var en af sin tids mest fremragende, flittige og passionerede formidlere af videnskabeligt stof, og som videnskabsmand var han kendetegnet ved et åbent sind. Han var ofte blandt de første til at anerkende, efterprøve og formidle ny viden.

SUMMARY

Jesper Brandt Andersen: *Curious case reports in the works of the Danish physician and anatomist Thomas Bartholin*

Scattered through the voluminous authorship of the Danish physician and anatomist Thomas Bartholin (1616–1680), famous for his discovery of the lymph vessels in the early 1650s, case reports can be found, for which Bartholin was criticized and accused for verbosity and lack of scientific judgment by contemporary scholars and later medical historians. In this article 15 such case reports, mainly from the work *Historiarum Anatomicarum Rariorum* 1654–1661, are presented, analyzed and perspectivated. It is concluded, that much of the criticism, especially the one submitted by the posteriority and especially during the era of positivism by the end of the 19th century and the beginning of the 20th century and the one concerning observations made by Bartholin himself, is unjustified. When practising science himself Bartholin felt responsible for reproducing his observations correctly and trustworthy, and he was not satisfied by making conclusions on the basis of knowledge handed over by others. The author of this article has not succeeded in finding one single example indicating that Bartholin doesn't reproduce his own observations correctly and truthfully. On the other hand there are in his authorship numerous examples of case reports originating from others, which he either didn't believe himself or at least doubted. When he published case reports originating from other people, he didn't feel responsible for the truthfulness. His purpose bringing these case reports was to present his reader for new and interesting matter, to entertain his reader, to arouse his reader's curiosity and to challenge his reader's own judgment. Thomas Bartholin was one of the most excellent, diligent and passionate intermediaries of scientific matter of his time, and as a scientist he was characterized by openness. Often he was among the first to recognize, verify and publish new knowledge.

OM FORFATTERNE

JESPER BRANDT ANDERSEN, f. 1965, cand.med. 1992. Praktiserende speciallæge i pædiatri i Vordingborg og speciallægekonsulent i astma og allergisygdomme ved lungemedicinsk afdeling på Næstved Sygehus. Forfatter til artikler i danske og udenlandske tidsskrifter og årbøger om pædiatriske, allergologiske, kulturhistoriske og medicinhistoriske emner samt bøgerne *Martin Hammerich. Kunst og dannelse i Guldalderen*, 2011, *Børnelægens store bog om barnets sygdomme*, 2016 og *Thomas Bartholin. Lægen og anatomen. Fra enhjørninger til lymfekar*, 2017.

TRINE BROX, f. 1972, er uddannet i tibetologi (Københavns Universitet, ph.d.) og samfundsvidenskab (Universitetet i Tromsø, cand.mag.) og arbejder nu som lektor med speciale i moderne tibetanske studier ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet. Driver her *Center for Contemporary Buddhist Studies* og leder det internationale forskningsprojekt *Buddhism, Business and Believers*. Desuden en af initiativtagerne til forskningsfællesskabet *Object Lessons from Tibet & the Himalayas*. Har forfattet en række artikler omhandlende Tibet og det tibetanske eksilsamfund, og har udgivet monografien *Tibetan Democracy: Governance, Leadership and Conflict in Exile* (2016); sammen med Ildikó Bellér-Hann endvidere redigeret bogen *On the Fringes of the Harmonious Society: Tibetans and Uyghurs in Socialist China* (2014).

HARALD ILSØE, f. 1933, cand.mag. 1960 (historie og latin). Fhv. seniorforsker ved Det Kgl. Bibliotek. Har bl.a. skrevet *Udlændinges rejser i Danmark indtil år 1700*, 1963, *555 danske selvbiografier og erindringer*, 1987, *Bogtrykkerne i København ca. 1600-1810*, 1992, *På papir, pergament og palmeblade... Skatte i Det Kgl. Bibliotek*, 1993, *Det Kgl. Bibliotek i støbeskeen*, 1-2, 1999, *Biblioteker til salg. Om danske bogauktioner og kataloger 1661-1811*, 2007, *De gamle bogomslag*, 2013.

TINNE HOFF KJELDSSEN, f. 1961, ph.d., cand.scient. (matematik). Professor ved Københavns Universitet, Institut for Matematiske Fag. Forsker i matematikkens historie og didaktik i nyere tid. Har publiceret en lang række forskningsartikler inden for matematikkens historie og filosofi,

brug af matematikkens historie i matematikundervisning samt matematiske modeller i historisk, filosofisk og didaktisk perspektiv. Har tillige publiceret og redigeret bøger inden for disse områder (inkl. populærvidenskabelige fremstillinger som *Hvad er matematik*, Akademisk Forlag, 2005). Sidder i forskellige tidsskriftsredaktioner, bl.a. *Revue d'histoire des mathématiques*. Nyeste forskningspublikation: 'A multiple perspective approach to history of mathematics: mathematical programming and Rashevsky's early development of mathematical biology in the 20th century', i Gert Schubring (ed.): *Interfaces between mathematical practices and mathematical education*, New York, Springer 2019.

CHRISTIAN KAABER, f. 1960, mag.art. (1988) i litteraturhistorie fra Aarhus Universitet, antikvar, boghistoriker. Souschef i Vangsgaards Antikvariat. Formand for Komitéen for Årets Bedste Bogarbejde. Medlem af hovedbestyrelsen for Forening for Boghaandværk, næstformand for Den Danske Antikvarboghandlerforening. Medlem af bestyrelsen for Dansk Bibliofil Klub og af bestyrelsen for Grosserer Vilhelm Albertsen og Hustrus Fond. Redaktør af *Bogvennen* og *Nyt for Bogvenner*. Har skrevet artikler og redigeret udgivelser om boghistoriske emner samt forestået vurderinger af bogsamlinger og sjældne bøger, herunder flere gamle herregårdsbiblioteker.

LORÁND-LEVENTE PÁLFI, f. 1981, leksikograf, oversætter og forfatter. Har inden for især emneområderne fagleksikografi og leksikografihistorie på dansk, tysk, engelsk og ungarsk skrevet eller været medforfatter til mere end 130 publicerede bidrag i såvel videnskabelige som populærvidenskabelige tidsskrifter – bl.a. *International Journal of Lexicography*, *Lexicographica: Internationales Jahrbuch für Lexikographie*, *LexicoNordica* og *Lexikos* – samt i enkelte bøger, f.eks. Ulrike Haß (Hrsg.): *Große Lexika und Wörterbücher Europas*, Berlin, De Gruyter 2012. Hovedværk: *Leksikon over ordbøger og leksika* (2. udg., Frydenlund 2011). Seneste oversættelse: *Universet i seks dimensioner: magi, mystik og alkymi i videnskabeligt perspektiv* (Rosenkilde & Bahnhof 2015). Seneste skønlitterære værk: *Hels drøm* (Svælg 2017). Seneste faglitterære udgivelse: *Er dit modersmål okay? Sprogpolitik i Danmark – og ude i verden* (Bostrup 2017).

BENT LERBÆK PEDERSEN, f. 1949, mag.art. (kinesisk kultur). Fhv. forskningsbibliotekar på Det Kgl. Bibliotek. Har skrevet artikler om asiatisk bogkunst og kinesisk kultur, bl.a. "Revolutionens morgenrøde. Kinesiske plakater i Det Kgl. Bibliotek", *Fund og Forskning* 51, 2012. Sammen med

Vivi Kjær forfatter til bogen: *Riget i midten. En introduktion til kinesisk kultur*, 2008.

CLAUS RØLLUM-LARSEN, f. 1953, mag.art. og ph.d. (musikvidenskab) fra Københavns Universitet, siden 1997 forskningsbibliotekar og seniorforsker ved Det Kgl. Bibliotek. Har udgivet *Kong Frederik IX og musikken. Musikhistoriske studier i det danske kongehus* (1990), *Impulser i Københavns koncertrepertoire 1900-1935. Studier i præsentationen af ny, især udenlandsk instrumentalmusik* (2002), samt *Knudåge Riisager. Komponist og skribent* (2015).

MARINA VIDAS, PhD, is Senior Research Fellow at the National Gallery of Denmark and Adjunct Associate Professor in the Department of Arts and Cultural Studies at the University of Copenhagen. She has extensively lectured and published on Medieval and Renaissance manuscripts and art.

KARIN WOLGAST, f. 1961, cand.mag. i tysk og filosofi, Odense Universitet 1988, ph.d. i tysk og teatervidenskab, Københavns Universitet 1992; forsknings- og undervisningsstillinger ved universiteterne i Aalborg, København, Odense og Aarhus. Alexander von Humboldt-stipendium til Johann Wolfgang von Goethe-Universität, Frankfurt am Main, 1995; bestyrelsesmedlem af Den danske Humboldt-klub siden 2003, formand 2006-2013. Fellow på Forskerkollegiet, Københavns Universitet, 2006-2007. Medstifter af Influx, Tysk-skandinavisk kulturudveksling omkring 1900, Aarhus Universitet 2010-2012. Forskningsområder: tysk litteratur, teater og filosofi i oplysningstiden, *fin de siècle* og efterkrigstiden. Udvalgte publikationer: *Spil og intrige i Lessings drama*, Odense 1988; *Die Commedia dell'arte im Wiener Drama um 1900*, Frankfurt am Main 1993; *Sinnverlust und Sinnfindung am Anfang des 20. Jahrhunderts*, Würzburg 2011; 'Reinhardt, Ibsen und Munch in Berlin', i *Divinatio*, 34, 2011, s. 7-63.

